

תורה ושדרן

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

גליון שבע

צבי זינגר: מדוע אין בישראל ויכוח על הדת?

✱

ישראל תא-שמע: הוראת הסידור בבית-הספר

✱

ברוך ישר: הכהן בעליה לתורה

✱

קלמן כהנא: נתוחי מתים בהלכה

✱

זאב פלק: פסק דין בעניין חליצה

✱

שמואל וינגרטן: שעורי תורה בירושלם

זמני התפילה לחודשים שבט ואדר א תשכ"ז

שבת פ' בא ג בשבט, 14.1.67	הדלקת הנר 4.19, מנחה 4.40, קבלת שבת 4.55, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 4.30, משנה ברורה 4.50, ערבית במוצש"ק 5.30	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 4.35 ערבית 5.30
שבת פ' בשלח י בשבט 21.1.67	הדלקת הנר 4.25, מנחה 4.50, קבלת שבת 5.05, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 4.35, משנה ברורה 4.55, ערבית במוצש"ק 5.40	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 4.40 ערבית 5.40
שבת פ' יתרו יז בשבט 28.1.67	הדלקת הנר 4.32, מנחה 4.55, קבלת שבת 5.10, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 4.40, משנה ברורה 5.00, ערבית במוצש"ק 5.45	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 4.45 ערבית 5.45
שבת פ' משפטים כד בשבט 4.2.67	הדלקת הנר 4.38, מנחה 5.00, קבלת שבת 5.15, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 4.45, משנה ברורה 5.05, ערבית במוצש"ק 5.50	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 4.50 ערבית 5.50
שבת פ' תרומה א באדר א 11.2.67	הדלקת הנר 4.44, מנחה 5.05, קבלת שבת 5.20, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 4.50, משנה ברורה 5.10, ערבית במוצש"ק 5.55	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 4.55 ערבית 5.55
שבת פ' תצוה ח באדר א 18.2.67	הדלקת הנר 4.50, מנחה 5.10, קבלת שבת 5.25, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 5.00, משנה ברורה 5.20, ערבית במוצש"ק 6.00	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 5.00 ערבית 6.00
שבת פ' כי תשא טו באדר א 25.2.67	הדלקת הנר 4.56, מנחה 5.15, קבלת שבת 5.30, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 5.05, משנה ברורה 5.25, ערבית במוצש"ק 6.05	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 5.05 ערבית 6.05
שבת פ' ויקהל כב באדר א 4.3.67	הדלקת הנר 5.01, מנחה 5.20, קבלת שבת 5.35, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 5.10, משנה ברורה 5.30, ערבית במוצש"ק 6.10	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 5.10 ערבית 6.10
שבת פ' פקודי כט באדר א 11.3.67	הדלקת הנר 5.06, מנחה 5.25, קבלת שבת 5.40, דרשה. עין-יעקב 7.00 (בבוקר), שחרית 8.00, מנחה גדולה 12.45, מנחה 5.15, משנה ברורה 5.35, ערבית במוצש"ק 6.15	ימי חול: שחרית מנין א 6.00 מנין ב 7.00 מנחה 5.15 ערבית 6.15

יִשְׁרוֹן

ירחון בהוצאת הסתדרות "ישרון", ירושלים
בעריכת מיכאל ששר

המערכת: ד"ר ש. בן-אליעזר, נ. בן-מנחם,
י. מ. גלעדי

המערכת והנהלה ת.ד. 7018 ירושלים

שנה ב, גליון ט, ראש-חודש שבט תשכ"ז, 12 בינואר 1967

ה ת ו כ ן :

2	זמני התפילה
3	טור הטורים
5	צ. זינגר : מדוע אין בישראל ויכוח על הדת ?
9	י. תא-שמע : הוראת הסידור בבית-הספר
13	א. מ. הברמן : קדושתא לט"ו בשבט מר' אברהם
14	הרב ב. ישר : הכהן בעליה לתורה
17	הרב ק. כהנא : נתוחי מתים בהלכה
20	ד"ר ז. פלק : הוראה לישראל
22	ש. וינגרטן : שעורי תורה בירושלים
26	נ. בן-מנחם : "ואני בבאי מפדן"
27	מכתבים ל"טורי ישרון"
28	ויהי בישרון

טור הטורים

דת וחופש

על הצד המשפטי שבפסק הדין של בית-הדין הרבני הגדול בירושלים, שהתיר אלמנה הזקוקה לחליצה, כותב במאמרו ד"ר זאב פלק. אנו נסב את תשומת הלב לעניין צדדי שהיה כרוך בפסק-דין זה, הבא ללמד על בחינה חשובה בכל הנוגע לענייני דת וכפיה דתית העומדים, בכל עת, על סדר יומה של הציבוריות בישראל.

בידיעה בעתונות על פסק-הדין צויין כי בשל גודל האחריות שנטלו עליהם הדיינים בפסק זה, גזרו על עצמם תענית ביום מתן פסק-הדין. אכן, במעשה זה נתנו ביטוי להבדל המהותי שבין ההלכה, שיסודה בתורה מן השמים, לבין המשפט החילוני, שאין לו אלא "טובת" בני האדם לנגד עיניו. איש לו יטיל דופי בשיקול דעתם של שופטים בבואם לפסוק דין, על-פי שיטות משפט חילוניות, אולם אין ספק שמידת האחריות הרובצת על הדיין בבית-הדין הרבני רבה, בעיניו, וכבדה מזו המוטלת על השופט החילוני. יעיד על כך, בין השאר, הצום שגזרו עליהם הרבנים הדיינים במקרה הנדון.

אולם חוסר שוויון זה, מן הראוי להעבירו אף לתחומים כוללים יותר שעניינם דת מזה וחופש מזה. על בחינות מסוימות בנושא זה מצביע מר צבי זינגר במאמרו, הפותח חוברת זו. אנו נסב את תשומת הלב על נקודה אחרת.

אם נבוא להעריך שני ערכים אלה — הדת והחופש — דומה שמבחינה אובייקטיבית לא יהא מנוס מן המסקנה שהדת כערך שקולה כנגד החופש כערך. זו הראשונה תולה עצמה באילן אשר אינו כלל מעשה ידי אדם ואילו החופש אינו אלא ערך אנושי, ויהא נעלה ככל שיהא. ואם כך הוא: אמונה וחופש, אמונה קודמת. במלים אחרות: עבירה על מצוות הדת, אין ספק שהיא פוגעת ביהודי המאמין הרבה יותר משנפגע אדם חופשי מאי קיום החופש, שהרי הראשון רואה ברמיסת ערכי הדת ומצוותיה, הפרת צו אלוהי ואילו השני יראה בביטול החופש (ולמעשה לא מדובר כלל בביטול מחלט של "החופש") לכל היותר הפרת הערך האנושי הנעלה ביותר. למעשה ניתן לומר שדת וחופש הם ערכים השונים זה מזה מבחינת מהותם, ומבחינה עקרונית יש לתת לדת עדיפות במקרה של מחלוקת בינה ובין החופש.

קביעה זו לא באה כדי "לכבוש" או "להשתלט" על "שטחי מחיה" בחיים הציבוריים במדינת ישראל, כפי שהדבר מוצג לא-פעם על-ידי חוגים קיצוניים בציבור החילוני, אלא על-מנת להבהיר את הרקע האמיתי והפסיכולוגי לדרישות הציבור הדתי בדבר מתן צביון יהודי לחיי הפרהסיה במדינת ישראל. אם כך ייתפסו הדברים, ולא על חודו של קרב ל"כיבוש עמדות", כי אז יתכן שיקל על הלא-אדוקים שבקרבתנו לקבל עליהם כמה מן המגבלות (לדעתם) שמטילים חיים יהודיים על-פי ההלכה, כמו: גישואין וגירושין על-פי דיני ישראל, שמירה על כשרות במסדות המדינה ושמירה — ולו חלקית — על צביון השבת במדינה.

דומה שהכרה זו עשויה להוציא את הויכוח על ענייני דת ומדינה מן הפסים המפלגתיים שבו הוא נתון כיום, לרעת שני המחנות כאחד, ולהעמידו על בסיס ענייני והגון, שאין עמו חשבונות צדדיים הגורמים לא-פעם לחילול השם.

חריפות של ויכוח אינה מידה מגונה, אולם השמצה הדדית, המתלווה במקרים רבים לויכוח על עניינים דתיים במדינת ישראל, אינה מעידה על מידה תרבותית שבה אנו מתברכים לא-פעם בלי הצדקה רבה. דברי חכמים בנחת נשמעים וראוי שגם בנושא זה, הגורלי לעתידנו כעם, ינקטו כל הנוגעים בדבר כלל זה, תוך נכונות להבנה הדדית אמיתית, ללא פורמליסטיקה מיותרת.

לסגן יו"ר הסתדרות ישרון וחבר מערכת "טורי ישרון"

מר י. מ. גלעד ורעייתו

ברכת מזל-טוב להולדת הנכדה

מערכת "טורי ישרון"

מדוע אין בישראל ויכוח על הדת?

צבי זינגר

המתפלמסים אף הם כל-כולם פוליטיים, כגון כוח מדיני, לחץ ציבורי והסכמים מפלגתיים. התוצאה הפאראדוקסאלית היא כי למרות שהדת היא אחד הענינים המטרידים ביותר בחיים הפוליטיים הישראליים — לא קיים בישראל ויכוח על אודות הדת.

תופעה זו, אף-על-פי שאנו מורגלים בה, יוצאת דופן לא רק בהשוואה לעמים אחרים, אלא שהיא משונה גם כשהיא לעצמה. שרשיו של פולמוס הדת בישראל נעוצים ודאי בויכוחים שהתנהלו על האמונה הדתית מאז ראשית ההשכלה היהודית באירופה. ואם כן, על שום מה נעלמו הויכוחים הללו שנסבו על מהותה וערכה של האמונה הדתית? מדוע מצטמצם הויכוח על רפורמה דתית בישראל אך ורק לשאלות מן הסוג הציבורי והפוליטי, כגון אם חייבת מועצה מקומית להשכיר אולם לעריכת תפילה בנוסח של רפורמה, או אם חייב משרד הדתות להעניק סמכות חוקית לרבנים רפורמיים?

נציין כי ברוב ארצות המערב אין הדת משמשת כיום נושא לויכוח פוליטי, ואפילו באותן ארצות (כגון אוסטרליה, בלגיה וגרמניה המערבית) שבהן קיימות מפלגות דתיות, מתבלטות מפלגות אלה בעיקר בתחומי הכלכלה, החברה או מדיניות-החוץ. ואף-על-פי-כן, מתנהל במערב ויכוח של ממש על הדת ומתפרסמת בקביעות ספרות ענפה ורצינית על הדת והאמונה באלוהים, עקרונות הדת והמצוות הדתיות. לעומת זה, לא נתפרסמו בישראל, בחמש-עשרה השנים האחרונות, אפילו עשרה ספרים מקוריים בנושאים אלה.

החוגים הלא-דתיים מכוונים את כל בקורתם לבעיית הכפיה הדתית — שהיא בעיה פוליטית — ואינם אומרים מאומה על הדת כשלעצמה. ניתן לומר שהתנגדות לדת בישראל, יותר משהיא מבקשת להפריך את הדת, היא חותרת להפריד בין הדת ובין חוקי המדינה ולמעשה קיימת מעבר לכל הפלגים הסכמה שפולמוס הדת בישראל מצטמצם לתופעות הנוגעות לחיים הציבוריים

ולמוס הדת במדינת ישראל בחמש-עשרה השנים האחרונות, אין דומה לו בתולדות הויכוחים הדתיים. אופיו הייחודי מתבלט בעובדה המוזרה שהאמונה באלוהים אינה מופיעה כלל בטיעוניהם של המתפלמסים. בדיקה לשונית של ספרות הויכוח, וכן האזנה עקיבה לויכוחים שבעל-פה, מראה כי המונחים השכיחים הם דת, דתי, מסורתי ושומר מסורת. במידה פחותה משתמשים במונחים אמונה ומאמין, אך גם אלה מתפרשים במשמע של שמירת מצוות בציבור, ולעולם אינם מכוונים לאמונה באלוהים ולקיום אישי של המצוות.

יתר על כן, שמירת המצוות הנזכרת בויכוחים אלה אינה מתייחסת לכלל המצוות, כי אם לסוג מיוחד. סוג זה ניתן להגדירו על פי שתי אמות-מידה: (א) מצוות שבין אדם למקום, היינו מצוות "פולחניות" (מובהקות. ב) מצוות הנוגעות לאורחות החיים הציבוריים. הנושא הבולט בויכוחים אלה הוא השבת, ובייחוד התחבורה בשבת. האיסור הדתי של נסיעה בשבת הוא ענין שבין אדם לקונו, אבל הפולמוס אינו מתייחס לצד זה של האיסור, אלא לתופעתו הציבורית. המבקשים לאסור את התחבורה בשבת, מדברים על פגיעה בציבור הדתי ואילו מתנגדיהם טוענים שהאיסור פוגע בציבור הבלתי-דתי. אף הנושאים האחרים שבפולמוסי הדת, כגון נישואין, גירושין, כשרות, ניתוח מתים וכדומה, מתאפיינים על פי הגדרה זו. במהותם הם ענינים שבין אדם למקום, אך הויכוח נוסב על הגניעות והפגיעות הציבוריות שבהם, ובייחוד על יישומן של מצוות אלה בתחום היחסים שבין דתיים ובלתי-דתיים.

תופעה יוצאת דופן

פולמוס המעסיק את הציבור זה שנים, אינו מתייחס כלל לתוכנה של הדת, כי אם למעשים ציבוריים הנעשים בשמה של הדת. הענינים הנדונים הם פוליטיים, והנתונים שבהם משתמשים

ולחוקי המדינה. שני המחנות ניצבים זה מול זה ללא רצון להתמודד עם השקפת העולם של המחנה האחר. חרף הרעש וההמולה סביב בעיות הדת במדינה, הרי אין הדת כשלעצמה נדונה בחברה הישראלית. האדם הלא-דתי אינו נקרא להתייחס ולהגיב באורח אישי לשאלת האמונה הדתית, כי הדת פונה אליו בשם כוח המרות ותובעת ממנו שיימנע מדרכי התנהגות מסוימות ברשות הרבים. והוא הדבר באתגר הבא מצד המתנגדים לדת.

התעלמות מן הדת

הדת בישראל אין מתנגדים לה; מתעלמים ממנה. סופר המטיף לעיסוק בהגות אנטי-דתית, קובל על כך כי "רבים וכן שלמים בארץ הזאת, ובראש וראשונה הנוער, אינם מעלים עוד על דעתם כי אכן יש פילוסופיה הנוגדת את עקרונות הדת" (ד. בר-ניר, בריאת הבורא, על המשמר, 7.11.1965).

ההסכמה המופלאה בדבר העדר ויכוח של ממש בשאלת הדת, ניתן לפרשה רק על-פי ההנחה שקיימת בתחום זה מערכת-דעות השלטת בחברה הישראלית. מערכת-דעות זו מקובלת, לפי הנראה, על כל החוגים והשכבות הקובעים את הלכי-הרוח בציבור הישראלי והמעצבים את הרקע החברתי והתרבותי שלו. נראה שלמרות הניגוד החריף בין דתיים ומתנגדיהם, קיימת ביניהם הסכמה בדרכי החשיבה על ענייני אמונה.

שרשיה של הסכמה זו נעוצים בעולמותיהם הרוחניים והתרבותיים של שתי השכבות המכריזות בתבונה הישראלית, יהדות מזרח-אירופה ויהדות צפון-אפריקה. להתנגדות לדת שקמה במזרח-אירופה בסוף המאה ה-19 וזו שקמה בצפון-אפריקה במאה ה-20, לא נתלוה ויכוח פילוסופי של ממש. האפיקורסות כבשה את יהודי מזרח-אירופה וצפון-אפריקה בסערת רוחות. עיקרו של השיכנוע האפיקורסי היה שהדת מיושנת ומיותרת בעידן המודרני וכי היא חסרת-ערך בעולם ההשכלה והמדע של ימינו. העיירה היהודית במזרח-אירופה והקהילה היהודית בצפון-אפריקה לא קלטו סוג אחר של מינות.

כיוון זה של התנגדות לדת יש בו כדי לפרש

את התופעה המוזרה שבמשך למעלה מחצי יובל שנים של בקורת הדת לא קמה בקרב יהודי מזרח-אירופה תנועה בת-קיימא למען רפורמה של הדת. שאיפה לרפורמה יכולה לצמוח בקרב אנשים המתמודדים עם הדת, מתוך שהם רואים בה דבר של ערך. אולם יהודי מזרח-אירופה שהתנגדו לדת עשו זאת מתוך שלילה גמורה וזלזול מוחלט, ולכן לא ראו צורך להזדקק לרפורמה של הדת. לא זו בלבד שלא האמינו באלוהים ובקיום המצוות הדתיות, אלא שהם כפרו באפשרות של עיסוק הגיוני ורציני בשאלות האמונה. לעומת זה השקיעו מחשבה מרובה כדי לפתח רפורמה שהיתה מכוונת לחילון (סקולריזציה) של היהדות. אין זה מקרה שאחד-העם, ששפך קיתונות של בוז על תנועת הרפורמה הדתית, נעשה רבה של הרפורמה החילונית של היהדות. מתנגדיה של הדת במזרח-אירופה ביקשו להיאחזו ביהדות שאין בה אמונה באלוהים ובמצוות, ועל כן עיצבו רפורמה שעיר-טלה את היהדות לגמרי ממהותה הדתית והעניקה לה משמעות לאומנית ומוסרית, ללא כל זיקה לאמונה דתית.

העדר סוציאליזם דתי

תופעה אחרת, שהיא כללית ולא יהודית גרידא, אף היא מתפרשת על רקע זה. בתוך עשרות זרמים וגוונים של אידאולוגיה סוציאליסטית לא צמחה במזרח-אירופה אף תנועה סוציאליסטית דתית בעלת משקל והשפעה של ממש. התנועות הסוציאליסטיות במזרח-אירופה היו אנטי-דתיות — בניסוח "הדת היא אופיום להמונים" — ואילו בקרב התנועות הסוציאליסטיות במערב-אירופה היו כמה זרמים חשובים ביותר שנשאו אופי דתי מובהק. אולם מאחר שהתנועה הסוציאליסטית הציונית צמחה בעיקר במזרח-אירופה, לא קם בתוכה זרם דתי — עד לשנות העשרים והשלשים של המאה. בעיניהם של החלוצים הציוניים והסוציאליסטיים המזרח-אירופאיים, היתה הדת חלק בלתי-נפרד מן המשטר החברתי שאותו ביקשו לשנות. הם לא ראו בדת ענין שיש בו משום אתגר אינטלקטואלי ועל כן לא מצאו צורך לעמת את שאיפותיהם הלאומיות והחברתיות עם האמונה הדתית.

יהדות עדות המזרח

ג ישה זו, היונקת את שורשיה מיהדות מזרח-אירופה, קיבלה בחמש-עשרה השנים האחרונות חיווק ותוקף מיהדות עדות המזרח.

אף ביהדות זו לא נתקיים ויכוח של ממש על הדת כשלעצמה אלא כמו בה צעירים "שנפקחו" עיניהם נוכח המראה המקסים של עולם תרבותי וטכני חדש. יש שעניהם "נפקחו" עוד על אדמת צפון-אפריקה והם נמשכו לתרבות צרפת ויש ש"ההתפכחות" באה להם בישראל והם נמשכו לתרבות העברית החילונית. היטיב לתאר תהליך זה הסופר היהודי-הצרפתי אלבר ממי, יליד טוניסיה, במאמר אוטוביוגרפי שהופיע בירחון "קומנטרי" ("האם קיים היהודי?" נובמבר 1966). לקראת תום שנות הבגרות שלו, כותב ממי, כי נמאסו עליו החיים היהודיים והזהות היהודית. כל פרטי החיים היהודיים נראו לו כדברים חסרי-ערך ונטולי-משמעות. החיים היהודיים נדמו לו מוגבלים ומצומצמים: "רצייתי לטעום כל מאכל, ליהנות מכל תענוג; רצייתי להיות גאה בגופי ולהיות בטוח בשכלי; רצייתי לשחק כל משחק ספורטיבי ולהבין כל פילוסופיה". בספרו "נציב מלח" (שהופיע בעבר-רית בהוצאת "עם עובד") זועק הצעיר המתמרד: "איני רוצה לשמוע עוד על יהודים ויהדות ועל עצמי כיהודי! אני רוצה לשים קץ ליסורים אלה!" תופעה זו חזרה ונתקיימה בקרב יהודי צפון אפריקה שעלו לישראל. יהדות זו היתה סגורה ומסוגרת בתוך עולמה המסורתי, ומשנפרצו חומותיה מול התרבות המודרנית, לא נתפתח בתוכה ויכוח הגותי עם תרבות זו. בדומה ליהדות מזרח-אירופה — ובקצב מזורז פי כמה — התאימה יהדות זו את עצמה ליכולת קליטה מעשית של ההשכלה החדשה ולא אילצה את עצמה להתייחס למשמעות העימות של המסורת הדתית והתרבות המודרנית.

הנחות זהות

ה הנחות והמוסכמות השולטות בקרב המתנגדים לדת בישראל, שולטות גם אצל הדתיים. אף הם אינם מוצאים צורך בעימות הגותי עם ההתנגדות לדת. אין צורך בכך כי גם המתנגדים אינם מציבים אתגר, וכך בוטחים שני הצדדים בשאננות

הבעיה שהטרידה אותם היתה על שום מה היה אי-פעם צורך באמונה הדתית? הפולמוס לא נערך עם האמונה, אלא עם התופעה ההיסטורית והחברתית של הדת. השאלה העיקרית שהעסיקה אותם היתה מדוע האמינו אבותינו. ועל כך באה התשובה הפופולרית, שאומצה על ידי הציונות החילונית, שהדת היתה נחוצה בגלות כדי לשמש עוגן נפשי וחברתי מול סכנת הטמיעה, כאימרתו הקלאסית של אחד-העם: "יותר מששמרו ישראל את השבת, שמרה השבת על ישראל". האפיקורסים לא נזקקו לבאר את כפירתם בדת, אלא להסביר את הרקע ההיסטורי והחברתי של אבותיהם המאמינים, ואילו הבנים שנתפכחו, לא הרגישו צורך להתמודד עם האמונה בדרך של ויכוח לגופו של ענין. הם ביקשו להסיח את דעתם מן הדת, להעלים אותה כליל מחייהם, מתודעתם ומהגותם. מרדכי זאב פייארברג נתן ביטוי לשאיפה זו בספרו "לאן?" (שנכתב בשנת 1899). הוא תיאר את לבטיו של האפיקורס הצעיר שבימיו כדלקמן: "רק שני דברים לפניך: הילחם בעד הדת או נגד הדת — ואני הן חפץ אני להיות איש חפשי. לא זאת היא מטרת חיי, להלחם בעד הדת או נגדה... שאיפות אחרות אני מרגיש בלבי ומעשים אחרים הנני מבקש לי בעולמי בקרב עמי."

במרוצת השנים גברו "השאיפות האחרות". האנשים נעשו "חפשיים" ופסקו מן המלחמה על הדת. ההתעלמות מן האלוהים ומתורתו ומצוותיו השתרשה עד כדי כך שההתנגדות המודעת אף היא נעלמה. מתוך שלא התמודדו ולא התפלמסו עימה, נדחקה הדת ויצאה מכלל העניינים הטעונים עיון. אורח-החיים הבלתי דתי נעשה שגור, טבעי ומקובל על הבריות. לא זו בלבד שהדת אינה "בעיה", אלא גם נושא לשיחה עיונית אינה. וכך קמה חברה ללא דת אשר חייה מתנהלים ללא כל התחשבות עם קיומה האפשרי של האמונה באלוהים. חברה זו כלל אינה נותנת את דעתה לשאלת האמונה, היא עוברת עליה בשתיקה או בלעג. ובחברה זו יש אף "מסורת" חדשה, מסורת של אורח-חיים ללא דת. כיום נמצא בארץ מספר גדול של אנשים לא-דתיים אשר המסורת שבידיהם הם מזה דור או שני דורות היא "חיים ללא דת", בדומה שמספרם של הללו הולך ורוב.

אוהד למסורת ובהגברת הרצון להעניק תודעה יהודית לילדים, ובעובדה כי מדי שנה גדל מספר המתפללים הצמים ביום-כיפור. רבים האפיקורסים לשעבר הבאים לבית-הכנסת כשבלבם תפילה, כדברי הסופר מוריס סמואל: "היה רצון שחברינו לכפירה לשעבר לא יראו אותנו בקלקלתנו".

רישומן החיצוני והמעשי של התופעות הללו הוא דתי ויש בהן כדי להעיד על קיומה של תחושת "תשובה". אולם תחושה זו, ככל שהיא עמוקה, אין בה יותר מאשר הייחוס מעומעם של נפשו של אדם החש בריקנות ובחוסר משמעות של חיים ללא עוגן האמונה. זהו ביטוי לכאב נפשי על שאין הוא, האדם הלא-מאמין, יכול לתת טעם בר-קיימא לחייו. האדם החילוני דואב על תלישותו ממסורת עתיקת יומין ועל הינתקותו מזרם היסטורי שהיפך רה את חיי אבותיו דורות רבים. ועל הכל חרד הוא על אשר מאמציו לעצב שבתות וחגים חדשים הולידו בוקי סרוקי של בילויי חג מאורגנים בבימות-בידור, שסביבן מצטופפים המונים משועי-ממים, והוא מתגעגע לחגים המסורתיים האפופים קדושה ושמחה של מצוה. על כן מקוננת החרדה בלב הבריות וגוברת הכמיהה וההתרפקות על המ-כורת. מתוך שכואבים על מה שעוללו מאמצי החילון, פותחים בחיפושי דרך, ומתוך תחושת הריקנות צמחה מן הלהיטות אל ההווה, חותרים לקראת דביקות בעבר.

אולם כל זאת נעשה לא התמודדות עיונית ובלא עימות הכפירה עם האמונה באלוהים ובמצוות. פאסקאל כתב בשבחם של האנשים שלא מצאו את האלוהים, אך מחפשים אותו כל ימי חייהם, אולם הנהיה אל המסורת הקיימת לאחרונה ביש-ראל דרה בכפיפה אחת עם אדישות כלפי האמונה הדתית. החיפוש והתשובה מכוונים אל צורותיה המעשיות של המסורת, אבל הן אינן מבטאות התעניינות באמונה כשלעצמה. משום כך מלווה אל "התשובה" הזאת אדיקות בצורה האורתודוקסית של המסורת והתנגדות לרפורמה כלשהי. ויש בכך כדי לבאר את התופעה כי תחושת התשובה לא הביאה את האנשים האלה אל בית-הכנסת הרפורמי. נקודת-המוצא שלהם היא דווקא המסורת "המסורתית", ורק ממנה ומתוכה הם רוצים להגיע אל האמונה.

תם. האתגר היחיד המפריע את השאננות הזאת מופיע בתחום הציבורי והפוליטי, והוא בא לידי ביטוי בהאשמות הדדיות על כפייה דתית וכפייה אנטי-דתית. אולם הדת כשלעצמה אינה נושא המעורר ויכוח כלשהו. מאה שנה של ערעור הדת בקרב העם היהודי עדיין לא הביאו את רוב הציבור הדתי לידי עימות של ממש עם התוכן המהותי והרוחני של האפיקורסות. כשם שהבלתי-דתיים אינם מתפלמסים עם הדת אלא מבארים מדוע קיימת הדת, כך אין הדתיים מתווכחים עם הכפירה, אלא מסבירים כיצד מתקיימת הכפירה. מצב זה אין בו כדי להצמיח ויכוח בעל ערך בשאלות הדת. יש כאן הכרעה חדשה וחד-פעמית לכאן ולכאן, ומשנפלה ההכרעה נסתיים הויכוח; שני הצדדים עומדים זה מול זה כשכל אחד דעתו נחושה שהאמת עימו. כל צד מתכנס בתחום שלו כשהוא משוכנע ללא הרהור כי מחוץ לתחומו לא נמצא דבר של ערך. בעיני המאמינים אין חכמה ודעת אלא בתורת ד', ואילו הכופרים משוכנעים כי בתחום הדת לא נמצא דבר העומד בפני ההגיון הצלול.

במקום שאין ויכוח נוצרת קוטביות דתית ואנטי-דתית, שמירה אדוקה של המסורת ללא חידוש, לעומת התפרקות מוחלטת מכל ויקה דתית, המתבטאת גם ביחס של זלזול כלפי ערכי המסורת הדתית.

סממניה של תפיסה זו הם הינתקות ביודעין מן הבעיות הרוחניות של דורנו ושמירת הדת על-ידי התחמקות מכל אתגר. מתפיסה דתית זו נמתח גשר אל התפיסה הבלתי-דתית השלטת, כששני הצדדים מסכימים שאין מלכות אחת נוגעת ברעו-תה. אין מערערים ואין מקשים ולכן אין צורך לדעת מה להשיב; אין אתגר ומשום כך אין משבר. דומה שצדק מי שאמר כי דרכו של השטן כשהוא רוצה לערער את הדת, הוא מכה אותה בפיהוק של שיעמום.

נהיה אל המסורת

למרבית הפליאה מחקיימת מציאות זו של חוסר ענין בדת בצידה של נהיה אל המסורת היהודית, הבאה לידי ביטוי בהליכה לבית-הכנסת, בשמירת מצוות מסוימות בשבת ובמועדים, ביחס

הוראת הסידור בבית הספר היסודי

ישראל תא-שמע

בפשט, זה בבקאות וזה בחריפות, זה בהלכה וזה באגדה, ולכל הפחות — במדרשים השונים וביל-קוטיהם. אולם נשארה בעם גם שכבה רחבה יותר מכפי שנראה לכאורה, שלא זכתה להגיע אף לדר-גה זו. יושבי הכפרים הקטנים והמרוחקים, רחוקים היו מרחק רב מכדי שנוכל לקרואם "בני-תלמוד", ובורותם הגיעה, לעתים לגבולות האומללות.¹ מספרם הכולל של אלו לא היה קטן כל-עיקר.

תקופות שונות בסידור

אולם ספר אחד היה שליווה בנאמנות את כל שכבות האומה, בכל מקום ובכל זמן, והוא ספר סידור-התפילות. אפילו ידיעת קרוא וכתוב לא היתה נחוצה כדי להשתמש בו, שהרי איזה יהודי לא ידע את עיקר תוכנו ועניניו בעל-פה? גם אלה שלא היו הוגים את תפילתם בפיהם, מחוסר בקיאות בנוסח ומהעדר ספרים (בטרם המצאת הדפוס) או מכל סיבה אחרת, היו מקשיבים לתפילתו של החזן המוציא אותם בתפילתו, ומשי-בים אמן אחר דבריו.

על חשיבותו המכרעת של הסידור בחיי הרח של העם, נוכל לעמוד ביתר בירור כשנבחין במס-פרן הרב של התקופות שהדיהן עולים ממנו למרות שונותם הרבה זו מזו. ימי המקדש (הלל, תפילת מוסף ועוד), ימי פרס וימי מרד החשמו-נאים ("על הנסים"), תקופת יבנה (תלמים אחדים מתפילת שמונה-עשרה), תקופת המדרש הא"י (פיוטים קדומים אחדים), תקופת הגאונים ("יקום-פורקן"), תור הזהב בספרד (פיוטים שונים כ"אדון-עולם" ואחרים), הגזרות הרבות של אמצע ימי-הביניים (קניות וסליחות רבות) ועל כולן התפילות לשלום המלכות וה"מודעות" השונות

בין הספרים הרבים שהיו מלווים נאמנים לעם-ישראל בגלותו האחרונה והארוכה, נתייחד מקום של כבוד לספר סידור התפילות, על פני המקרא, התלמוד ואפילו ספרי המדרש. כמה סיבות לדבר: עם התגבשותה הסופית של תורה שבעל-פה, כספר ערוך ומנוסח כל-צרכו, בסוף תקופת הסבוראים, דחתה זו מפניה, אט אט ושלא מדעת, את חברתה שבכתב. בתורה שבע"פ, מצויה ההס-ברה המפורטת והשלמה לתורה שבכתב, הן לחל-קה ההלכתי והן לחלקה הסיפורי, ובלעדיה דברי הכתוב אינם אלא כדברי "ספר-החתום". מאחר ובים הגדול הזה של תורה שבע"פ גידונים, במפור, רובי העניינים והפסוקים החשובים שב-מקרא, עבר מרכז הכובד מאליו מהמקראות אל התלמודים והמדרשים.¹ ברבות הימים סייע גם הפולמוס הקראי בידי אותה מגמה, שכן על אף העיון המחודש לזמנו, במקראות ובלשונותיהם, שעוד הגאונים היו נוקטים לו כדי לייעל את מלחמתם, הרי שהמון העם הורחק במשך הזמן — או נתרחק מעצמו — מן העיון המרובה במקרא, "מפני הסכנה". בין כך ובין כך, גלוי וידוע שעד לדורות האחרונים ממש, לא היה הלימוד הסדיר והענייני במקרא כולו מקובל בין שלומי האמונה, וידוע מה שאמרו על תלמידי-חכמים שהם מכירים את המקרא מתוך מובאותיו בחז"ל בלבד.² דברי חז"ל, שדחו מפניהם במידה רבה את העיון במקרא, זכו שתהא יד הכל מהפכת בהם. מצוות לימוד-תורה ואהבת תורה שנעשו לסימני ההיכר העיקריים של היהודים בכל מקום, מצאו את ביט-ו-יים המעשי בעיסוק הבלתי-פוסק בתלמודים ובמדרשים. עיסוק זה הקיף את כל המוני העם, איש איש לפי מדרגתו ויכולתו, זה בפלפול וזה

בענייני דת ציבוריים וההשתקה המוסכמת של ויכוח דתי, כלום עשויות הן להורות את דרך התשובה?

אולם, השאלה הנוקבת היא אם יש כיום בדינו לסייע לאנשים מחפשי-הדרך למצוא את הדרך לשוב אל ה' ותורתו? ההתעסקות הבלעדית

שבראש תפילות ידועות, כתפילת "כל-גדרי", ועוד.

אין לך תנועה רוחנית יהודית חשובה במאות השנים האחרונות שלא השאירה את רישומה לדורות בסידור. הקבלה חדרה לנוסח התפילה על כל צעד ושעל (פרט לשינויי-טכסט "מקומיים" — שמספרם מגיע למאות — ושנעשו מתוך מגמה להשיג ערך "גימאטרי" רצוי, מתוך צרופי האות-יות והפסוקים. אזכיר רק את הוספת סדר קבלת-שבת בנוסחתו המקובלת כיום, ואת סדר אמירת "ברוך שמי" שבהוצאת ספר-תורה); החסידות ממש יצרה לעצמה "נוסח" חדש מתוך הרכבה ופירוד של נוסחים קודמים, והרעיש את העולם בהוספת "לשם-יהוד" במקומות שונים בסידור; ההשכלה שברוח המסורת אף היא השאירה את רישומה בסידור מתוך חתירתה למצוא את הנוסח המקורי והנכון של התפילות השונות, ולסנן מהן את השיבושים השונים שנפלו

במשך הדורות, וזאת תוך כדי ציון מקורותיה של כל תפילה ותפילה (כיוון זה נתמצה בסידור "עבודת-ישראל" המפורסם). אין צריך להזכיר את תנועת הרפורמה, שתחילת מעשיה היתה עקירת הקטעים ה"בלתי-מתאימים" מסדר התפילה, ושינוי דראסטי של כל השאר⁴.

אולם בכך לא סגי. לא רק שהסידור משקף בין דפיו תכנים וסגנונות של תקופות שונות ורב-גוניות, ולא זו בלבד שהוא נושא עמו את רישומן של כל אותן תנועות רוחניות גדולות שזכרנו, אלא שהספר מבטא את מכלול אמונות האומה, תקוותיה וציפיותיה, לשעה ולדורות. האמונה בהכרה כללית ומלאה מצד האומות באלקי ישראל לעתיד לבוא ("עלינו לשבח"), האמונה בשיבת העם לארצו (ברכות אחדות בתפילת שמונה-עשרה), בביאת המשיח ובתחיית המתים (שם), בנקמה באומות והרבה אחרות, מצאו את מקומן בסידור. ולא עוד, אלא ש"ג העיקרים שניסח

שרידי החזית בביהכנ"ס העתיק בכפר ברעם

מתמיד פסגת היעוד החינוכי של כל אדם מישראל — ותבין על נקלה מה קרה לו לסיידור-התפילה שדחקוהו לקרן-זווית והפכוהו ענין להדיוטות בלבד.

רקע היסטורי וספרותי

אך שבשבתא כיון דעל על. גם בימינו, לאחר שנשתנה המצב הכללי תכלית-שינוי ונת-הפכו המושגים והערכים, עדיין לא נתעורר אדם לתקן את העוול המשווע הזה כלפי הסיידור וכלפי עיקר-חינוכם של ילדינו. בימינו אין להעלות כלל על הדעת אדם תרבותי ומשכיל אשר יחייב את התפילה מתוך אמונה מאגית למחצה או מטפיוית בלבד. דבר זה נהיר לכל וכנראה גם לאנשי החינוך וההוראה שבינינו. כתוצאה מכך זוכים אנו לאחרונה לספרים רבים על נושא התפילה ואף ימי-עיון והרצאות לרוב מוקדשות לכך. מטרתה של הפעילות הזו היא להחדיר בלבבות את הרגשת חשיבותה של התפילה למתפלל — מכל הבחינות. אין צריך לומר כי רבים מן הרעיונות המובעים בשדה-מחשבה זו, אינם אלא הר-הורי-לבם של אומריהם ואין מהם אלא שכר שיחה בטלה בלבד; אולם גם אותו המעט שיש בו ממש, אין בו ואף אי-אפשר שתהיה בו כל תועלת. כי זאת לדעת: הבנה יסודית וברורה של פשט התפילה, מלווה בהכרח נאותה של הרקע ההיסטורי-רי והספרותי של הקטעים השונים, יחד עם תחושה אסטטית מסוימת, הינה תנאי בל יעבור להבטחת רציפותה התקינה של התפילה בקרב בנינו ובני הדורות הבאים. ואין צריך לומר: מי שלא התפלל בנערותו ובבחרותו, ספק אם יתפלל כל ימיו.

יש להדגיש נקודה נוספת בהקשר זה: אין כלל להטיל ספק בדבר שהתפילה כהילכתה הינה אבן-פינה עיקרית ל"דתיות" בכלל. לא שאלת כיסוי-הראש היא הקובעת ואף לא שאלת היחס בין בנים לבנות, אלא התפילה. מי שאינו מתפלל שלוש פעמים ביום, אינו דתי ואף לא יתן חינוך דתי לבניו והיפוכו במתפלל. שכן החינוך לתפילה הוא תמציתו של החינוך הדתי.

הרמב"ם בפירושו למשנת חלק, נוסחו בקצרה (ובאי-דיוקים!) והוכנסו לסדר התפילה⁶ — שהרי שם הוא מקומם הטבעי.

הקפדה על הנוסח

כאן המקום להדגיש פרט נוסף. חשיבותו העצומה של הסיידור בחיי הרוח של העם משתקפת לא רק בתוכנו אלא גם בתודעה העממית החיה ביחס אליו. מפורסמת מידת ההקפדה היוצאת מן הכלל מצד המתפלל כלפי הנוסח המקובל והמסור בפיו. הבא ממקום אחר והוא מבקש לשנות מן הנוסח המקובל שבבית-הכנסת, ידו על התחתונה בכל מקום, ומתוך שהוא מקפיד על נוסחו שלו, והם מקפידים על נוסחו-תיהם שלהם, באים הרבה לידי ריב וקטטה. יחס זה אינו מנת-חלקם של שומרי תורה ומצוות בלבד. שים-לבך ותראה שהקשר האחרון — לאחר שניתקו כל הקשרים האחרים — השומר על זיק היהדות בלב הכופר הקיצוני ביותר, הוא קשר התפילה: תפילת "זכור" במועדים קבועים ותפילת "כל-ינדרי" אחת בשנה. מי שאינו מחזיק באלו, חזקה עליו שיצא לחלוטין מכלל ישראל.

העושר הגדול הזה מצוי בידינו, בפורמט קטן ונוח לשימוש, ואנו אף מהפכים בו כמה וכמה פעמים ביום, אלא שאין אנו מפיקים ממנו לתועלתנו הרוחנית כמעט ולא כלום. השפתיים מגלגלות כדרך הילוכן ואין איש שם אל לב. וכל כך למה? מפני שמעולם לא נתקיימה במסגרת תכנית הלימודים המסורתית שלנו הוראת הסיידור כנושא-לימודים. היחס המטפיוי המובהק אל התפילה, אשר היה אופייני לחלקים רחבים ביותר ביהדות, ואשר לפיו פועלת התפילה את פעולתה בעליונים ובתחתונים בדרך על-טבעית גרידא וכתוצאה אוטומטית-למחצה של היגוי מילותיה וצירופי אותיותיה, נוסף להשקפה ההמונית והמקובלת כי מטרתה הראשית של התפילה היא לשמש כעין אמצעי-התגוננות בפני כל צרה שלא תבוא, שני אלו הם שהיו מאז בין הגורמים הראשיים לכך. הוסף על כך את כל הכוונות והיחודים שניתוספו עליה ברוח זו על ידי המקור-בלים והחסידים, שהפכו עיקר לטפל וטפל לעיקר, וזכור עם זאת שמעלת "תלמיד-חכם" היוותה

לקראת השגתה של מטרה זו אין ערך ל"ציונות" הנשמעת והנדפסת לרוב על הערך הנעלה, הנשגב והמרומם, על השתפכות-הנפש וכד' השזורים וטוויים במסגרת התפילה. לא זו הדרך להחדיר "תודעת-תפילה" בין צעירינו. פטטיות מילולית זו מעוררת לעג אצל כל תלמיד-תכון, המורגל ברמת-לימודים כללית גבוהה למדי והמבחין על נקלה בין פטפוט לבין דברים כהלכה.

לו למדו ילדינו, החל בכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי, את סדר התפילה היומיומי, פרק אחרי פרק, תוך למידת מקורותיו והבנת פירושו המילולי, לו למדו את סיבת הימצאותו של כל פרק ופרק בתוך סדר-התפילה, ולו ידעו את מעמדו בתוכה מבחינת הדין וההלכה, הרי שתוך שלש שנים — כלומר: עם היותו לבר-מצוה — מסוגל היה הילד להתפלל את תפילתו היומית כהלכתה וכטעמה — והן זהו הישג שבתנאים הנוכחיים אינו אלא בגדר אוטופיה! נער דתי ממוצע, בגיל הבר-מצוה, אינו מבין ביום חגו יותר מעשירית מתוך תפילתו, וזו, כאמור, הסיבה הראשית לכך ששנים לאחר מכן, בסיימו את לימודיו בתיכון, יהא זונח כליל — במספר מקרים לא קטן — את תפילתו, ובתום שרותו הצבאי, גם את "דתיותו".

קבלת עול מלכות שמים

הגורם ההיסטורי השני להזנחת לימוד התפילה, בטל בזמננו. הרגשתו הטבעית והספונה-

טנית של כל יחיד ויחיד כיום, היא, שאין התפילה מגן בפני צרה בלבד. הנטיה היא להדגיש את מעלתה העצמית של התפילה בתור ביטוי וסמל להשתעבדות האדם לאלקיו (קבלת עול מלכות שמים), ובתור כלי-הבעה ראשי להכרת הטוב של האדם. מטרות אלו מחייבות את המתפלל להכיר הכרה מלאה את תוכן התפילה ולהבינה כהלכה. כל שאינו מסוגל לכך, מובטח לו שיתרחק מן התפילה מיד לכשיעמוד על דעתו.

יתר על כן, כיום אין עוד לומר שהערוכה היחידה כנגד "עם-הארצות" היא בלימוד התלמוד. יהודי בימינו שאינו יודע את קורות עמו ואת תרבותו בכלל, הריהו קרוב יותר למדרגת עם-הארץ מזה שאינו בקי בששה סדרים. קשה עלי הדבור בנושא זה וחושש אני שיחדשנוי בכוונות שלא נתכוונתי אליהן, אולם ייאמר: להיטותם הרבה של העומדים בראש החינוך הדתי בארץ אחר הוראת מקצוע המשנה והתלמוד בבתי-ספר — מתוך שהם רואים בו את אחד מיסודות התודעה היהודית האמיתית — ועד כדי הוראתו כתובה לבנות, להיטות זו יסודה בטעות מכריעה. חשיבות רבה לאין ערוך יש להוראה מסודרת של נוסח התפילה, של יום יום ושל שבת, ועלייה ירכוש הנער מבלי-משים ידיעות רבות ומקיפות על קורות עמו, תרבותו וספרותו, אמונותיו ודעותיו.

הערות

- 1 הראשונים והאמצעיים לא נחקרה כל-צרכה. הדברים האמורים כאן אינם מעיקר הענין ואופיים מקוטע בהכרח.
- 2 כוחה יפה גם לדוגמא בעולם ראה שו"ת מהרש"ל סי' ח' על בני-כפר שטעו בדין פדיון-הבן — וסברו שזמנו הוא בחום ד' שבועות.
- 3 מעניין לצייין שגם תנועת "חכמת-ישראל" תחילתה הרצינית בחקר התפילה, שכן ספרו הגדול של צונץ — יוצר התנועה — על פיוטי התפילה, הוא מן הראשונים בתחום זה.
- 5 נדפסו לראשונה כנראה בהגדה של פסח, וינציאה שכו".

- 1 צידו השני של המטבע הוא, כמובן, חיוב הקריאה בפרשת השבוע, שהועלה דווקא בבבל והועמד על מחזור חד-שנתי לעומת המחזור התלת-שנתי (או הדו-שמיטתי) שנהג בא"י. התרגום והדרשה שהיו גלויים אל הקריאה כחלק בלתי-נפרד ממנה, סייעו אף הם רבות להעברת מרכז הכובד מן הכתובים לדרשותיהם.
- 2 היו תמיד יוצאים מן-הכלל, ואין צורך להזכיר כאן את המדקדים השונים והפייטנים שעשו את עיקר מלאכתם מתוך מגע הדוק עם המקרא. אלא שעל כגון דא נאמר "היוצא מן הכלל מוכיח את הכלל". מידת עיונם במקרא (והשכלתם המקראית בכלל) של היהודים בימי הביניים

קדושתא לט"ו בשבט מר' אברהם

א.מ. הברמן

התשיעית-העשירית, ותפילה מפוייטת זו המת-
פרסמת כאן, שבראשה כתוב: "לט"ו בשבט לאבר-
הם". איננו יודעים מי הוא אברהם זה, אבל מסת-
בר, שגם הוא היה פייטן ארצישראלי, וחי קרוב
לתקופתו של ר' יהודה הנ"ל. הפיוט משורשר
בפזמון שבו, וסימנו א—ז, ב—ז, ג—ז. ושמא ניתן
לראות בטור 7 סימן של אברהם, אם כי אין
הפייטנים רגילים לסמן את השם בדרך זו.
מקור הפיוט הוא כ"י אדלר (ניו-יורק) ס"י 2868.

ראש השנה לאילן, אם כי אינו חג דתי כשאר
החגים, הרי נחוג תמיד, ולא רק בארץ אלא
גם בחוץ-לארץ. כשישב עמנו בארץ והיה קרוב
לקרקע ולטבע הארץ, נהג לומר פיוטים המיוחדים
לאותו יום, וראו בו מעין חול המועד.
בתוך קטעי הגניזה נמצאו שלוש תפילות
שמונה-עשרה מפוייטות (קדושתות) לט"ו בשבט,
שתיים מאת הפייטן ר' יהודה הלוי ברבי הלל
(השווה דברי מ. זולאי ב"לקט שירים ופיוטים",
ירושלים תרצ"ו עמ' יד—כ), שחי כנראה במאה

לט"ו בשבט לאברהם

ויהיו נא שדיך כְּאַשְׁכְּלוֹת גִּפְנִי,
זְכָרִים זְכוֹת אֲשֶׁר רָץ לְמַחְזֵיו נֶאֱחָז בְּסִבְךָ
בְּקֶרְנִי.

פז[מון]:

ארבעה ראשי שנים...
וְיִגְשִׁים תַּחֲי לַעַם גֹּל בּוֹ.

בא"י [מחיה המתים].

20 גֹּל בּוֹ שֶׁלִּשְׁלֹג הַפְּרִיחַ עֲצִים בְּשִׁמְמוֹן,
דַּעְכוּ כְּפִשְׁתָּה וְנִבְּלוּ כְּאֶלְמוֹן,
הוֹצֵנוּ כְּעֲרוּמִים וַיְקִדּוּ רִאשֵׁם כְּאַגְמוֹן
וְכִשְׁפוּפֶרֶת שֶׁלִּבְיָצָה מִחֶלְבוֹן וְחֶלְמוֹן,
זְכָרִים בּוֹ הַשְׁעָנָה אֵב הַמּוֹן,
25 וַיִּקַּח לוֹ מִקָּל לִבְנָה לַח וְלֹחַ וְעֶרְמוֹן.

פז[מון]:

ארבעה ראשי שנים...
וַיַּעֲרֵץ וַיִּקְדֵּשׁ בָּעֵם דּוֹבְבוֹ.

בא"י [האל הקדוש]

אֹז יִרְנֶן יַעַר צִמַּח עֲצִים
בְּחִמְשָׁה עֶשֶׂר בְּשִׁבְטֵי לְקַבֵּל נְצִים,
גִּמְלַת שְׁקָדִים תִּקְדֵּם לְכָל הָעֲצִים,
דְּבִלָת בּוֹ יוֹצֵא פֶּרֶחַ וַיֵּצֵץ צִיָּצִים,
5 הָדָס וְלִילָב וְעֶרְבָה בָּם מִתְרַצִּים,
זְכָרִים זְכוֹת אֵב אֲשֶׁר שֵׁת יְחִידוֹ מִמַּעַל לַעֲצִים.

פז[מון]:

אֲרַבְּעָה רִאשֵׁי שָׁנִים הִכִּין לַעַם קְרוֹבוֹ
בְּאֵרוֹ חֲכָמִים כְּתוּרָה וְכִהְלָכָה בְּהַשְׁגִּיבוֹ,
אַחֲרֵי נִסְן אֶלּוּל וְתִשְׁרִי בְּהַסִּיבוֹ,
10 וַיַּעֲזֵן בִּיָּה בְּשִׁבְטֵי כָל הַחוֹסִים בּוֹ.
בא"י [מן אברהם].

בּוֹ יִפְיחַ גַּזִּי וַיִּזְלוּ עֲדָנָיו
גִּסְן שְׁרִינְיָה תַעֲשֵׁב בְּזִמְנוֹ,
דְּבִלָת תַּתָּן חֵיל לְהַעֲסִים תְּאֵנָיו,
15 הָעוֹת: אַעֲלֶה בְּתֵמֶר אַחֲזָה בְּסִנְסֵנוֹ

הכהן בעליה לתורה *

ברוך ישר

כיבוד ועילוי התורה; או שיש שם מנהג כזה מקדמת דנא, שנעשה בזמנו בהסכם כולם והכה-נים בכלל, שבשבת זו יוצאים הכהנים, בשעה שקוראים את הישראל הקונה עליה זו, מבית הכנסת³. וביכ"נ השייך לאדם פרטי ומתנהל על ידו (כגון ביכ"נ של אדמו"ר או גדול הדור), והמתפללים כפופים להדרתו; שאין שם חשש של "אתי לאנצויי" (יבואו להתקוטט על כיבודים) יכול לקרוא לכתחילה לישראל הנודר נדרים חשובים לצורך החזקת ביכ"נ זה, אף במקום כהן⁴.

בתענית צבור, אם הכהן אינו צם — ייצא מבית הכנסת לפני קריאת הכהן לתורה, כדי שיוכל לקרוא ל"ישראל" שצם לעלות במקום כהן. ומשום מה הצריכוהו לצאת, והרי אין הקריאה, בין כך וכך, אלא לאלו הצמים? — כדי שלא יצא עליו לעז שהוא פסול, מתוך שיראו שהוא נמצא בבית הכנסת וקוראים ישראל במקומו. במה דברים אמורים: אם אין כהן אחר שהוא צם, בבית הכנסת, אבל אם יש שם כהן אחר, אין זה שאינו

וקדשתו כי את לחם אֵלֵי־יֵיךְ הוא מקריב קדש יהיה לך כי קדש אני ה' מקדשכם. (ויקרא כא, ח)
וקדשתו — לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון. (גיסין נט כ)

ב כל הימים שקורין בתורה, כהן קורא ראשון, ואחריו לוי ואחריו ישראל. ומנהג פשוט הוא בימינו, שאפילו כהן עם הארץ, קודם לקרות לפני חכם גדול מישראל¹.

אף על פי שהרשות נתונה לכהן לחלק כבוד לרבו או למי שגדול ממנו, בבציעה ובברכת המזון, אינו רשאי לוותר ב"עליה לתורה"². ואעפ"כ יכיר לים הכהנים למחול על זכותם אם קבלו עליהם בהסכם הקהל ובהסכמתם המפורשת של הכהנים, שבית הכנסת מוכר בשבת ידועה את כל העליות ובתוכן גם עליית "כהן" בדמים מרובים, לשם

* פרק מתוך הספר "תורת הכהן והלוי" שהופיע זה עתה.

הערות

- 1 אז, ע"פ תהלים צו, יב, כשישוב ישראל לאדמתו.
- 2 נצים, פרחים.
- 3—4 גמלת, ע"פ במדבר יז, כג, היינו גידול השקדים.
- דבלת, דבלת תאנים. בכה"י: דוולת.
- 5 במ, נראה שצ"ל: בו.
- 6 זכות אב, זכות אברהם. יחידו, יצחק. השווה בראשית כב, ט.
- 7—9 ארבעה, ע"פ ראש השנה פ"א מ"א: "ארבעה ראשי שנים הם. באחד בניסן, ראש השנה למלכים ולרגלים. באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה... באחד בתשרי ראש השנה לשמיטין וליובלות, לנטיעה ולירקות. באחד בשבט ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי. בית הלל ואמרים, בחמישה עשר בו".
- 10 ויגנון, ע"פ שמואל ב, כב, לא.
- 12 יפית, ע"פ שיר השירים ד, טז.
- 13 תעשב, תצמיח.
- 14—15 תגות, לומר. אעלה, שיר השירים ז, ט.
- 17 זכות אשר רץ, הכוונה ליצחק, ע"פ בראשית כב, יג. האיל אשר רץ למקום העקידה למחיתו של יצחק.
- 19 ויגשים תחי, כאן הקשר לברכת תחיית המתים. לעם גל בו, לישראל השמח בו.
- 20 שלשלג, שגם לשנה משולגת הפריח עצים.
- 21 דועכו, ע"פ תהלים קיח, יב. היינו העצים בחורף.
- 23 וכשפופרת, שהיא קלה להשבר. ותלמון, בכה"י: וחרמון.
- 24 אבי המון, כאן הכוונה ליעקב אבי שבטי ישראל.
- 25 ויקח, בראשית ל, לו.
- 27 בעם דובבו, בעם המדבר בשבח.

צב צריך לצאת מבית הכנסת, שהרי אין לחשוש ללעז, כיון שקוראים לכהן אחר.⁵

אם חל הצום בימים ב' וה', ימי קריאת התורה, וקראו לכהן שאינו צם — לתורה, עולה ומברך.⁶ במה דברים אמורים: בשחרית. אבל במנחה — ייצא מבית הכנסת בהגיע זמן הקריאה. ואם תלמיד חכם הוא ומחמת אונס לא צם וגנאי לו שיוודע שלא צם, עולה.⁷

עומד הכהן באמצע קריאת שמע, יקראו ל"ישראל" במקומו, משום שאין להפסיק באמצע קריאת שמע. ואם טעו וקראוהו, עולה ומברך. אבל אינו קורא יחד עם בעל הקורא. ועל אחת כמה וכמה שאינו מפסיק לברך ב"מי שברך".⁸

כהן העומד בין גאולה לתפילה (בין ברכת "גאל ישראל" לתפילת שמונה-עשרה) אפילו אם קראוהו, לא יעלה. ועל אחת כמה וכמה כשעומד באמצע תפילת שמונה עשרה.⁹ אבל אם גמר ברכת "המברך את עמו ישראל בשלום" וטרם התחיל תפלת "א-ל-ה-י נצור" וקראוהו לעלות לתורה, אומר פסוק: "יהי לי צוון" עד "וגואלי" ועולה ומברך.¹⁰ נכנס כהן לבית הכנסת ובינתיים התחיל ה"ישראל" שעלה במקום הכהן לברך על התורה, גומר ה"ישראל" את הברכה וקורא במקום כהן. אבל אם התחיל רק ב"ברכו", קוראים לכהן והוא עולה וחוזר ומתחיל מ"ברכו".¹¹

כהן קטן

אם אין לוי בית הכנסת, אותו הכהן חוזר ומברך ועולה במקום לוי. ולא יקראו לישראל במקום לוי, שלא יוציאו לעז על הכהן שפסול היה. אף כהן אחר לא יקראו, שלא יגידו שקודמו הכהן פסול היה, וכן שלא יגידו על הישראל שהוא לוי.¹² ואם היה "לוי" בבית הכנסת, אלא שלא ראו אותו והתחיל הכהן לברך "במקום לוי" — יגמור.¹³ ובראש-חודש, כיון שאם יעלה הכהן גם "במקום לוי" יקראו לפניו עוד פעם אותו פסוק שקראו לפניו כ"כהן" — רצוי שייצא מבית הכנסת ויקראו לישראל במקום כהן.¹⁴

גמרו לקרוא שבעה קוראים, מותר להתחיל מחדש בסדרת: כהן, לוי, ישראל.¹⁵

אף על פי שאין קוראים לכהן אחר כהן, מותר

לקרוא כהן אחד ל"אחרון", אם הוסיפו הוספה והאחרון אינו ה"שביעי", ולשני ל"מפטיר" משום שמפסיקין ביניהם בתפילת "קדיש".¹⁶

טעו וקראו לכהן באחת העליות שבאמצע ושכח הכהן והתחיל לברך, יגמור ברכתו, ונחשב במנין הקוראים. אבל אם התחיל רק ב"ברכו" ונזכר, יעלה אחר והוא יישאר עומד שם עד ל"אחרון", או ל"מפטיר".¹⁷

אם קרא החזן: "יעמוד פלוני בן פלוני הכהן" ולא היה הנקרא בבית הכנסת, לא יקראו לאחר בשמו, אלא ירמזו לו לעלות מבלי לקרוא לו, משום שעלול מי שהוא לחשוב שבינתיים נודע על הראשון שהוא פסול. אבל אם עומד הכהן הנקרא באמצע תפילת שמונה-עשרה — קוראים לשני בשמו, שהרי הכל רואים שהראשון מתפלל תפילת שמונה-עשרה ועל כן אינו יכול לעלות.¹⁸ ואם קוראים לבנו של אותו כהן שנקרא לעלות ולא נמצא בבית הכנסת — קוראים לו בשמו שהרי אין לומר שאביו פסול הוא, שאם כן גם בנו פסול.¹⁹

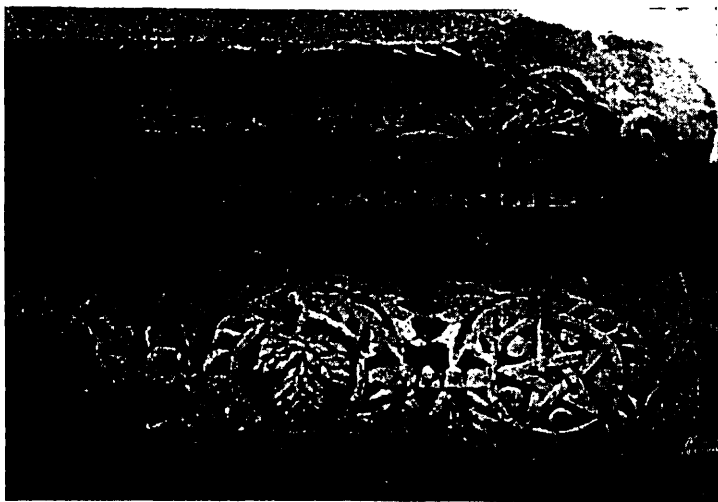
קראו כהן ל"אחרון" או ל"מפטיר" ולא היה שם, קוראים לאחר בשמו. משום שאין לחשוש להוצאת לעז, שהרי מותר לקרוא לעליה זו אפילו פסול.²⁰

בעל קורא שהוא כהן, יכול לקרוא לכהן אחר לעלות כהן; משום שגם כאן אין לחשוש ללעז. שהכל יודעים שבעל הקורא מדרכו לקרוא לאחרים וכן ב"גבאי" שהוא כהן.²¹

עיר או בית כנסת, שכל מתפלליו כהנים, אם ישנו לוי אחד וישראל אחד ביניהם קוראים לתורה: כהן, לוי וישראל ולשאר העליות קוראים לכהן אחר כהן. ואם ישנו "ישראל" בלבד ולא לוי, קוראים לישראל ראשון ואחריו כהן אחר כהן. וכן אם ישנו רק לוי, הוא עולה ראשון ואחריו הכהנים.²²

היו שם שני ישראלים, כהן עולה ראשון וכן עולה כהן שני במקום לוי, ולשלישי קוראים את הישראל וכן לרביעי. ומחמישי ואילך שוב כהן אחר כהן.²³

היו שם שני לויים ושני ישראלים, קוראים כהן, לוי וישראל. ושוב: כהן לוי וישראל ושביעי, אחרון ומפטיר כהנים.²⁴

שבר של כרכוב מקושט מביהכנ"ס העתיק בכפר נחום

בשמחת תורה יכולים לקרוא שלשה כהנים זה אחר זה: זה ל"חתן תורה" וזה ל"חתן בראשית" וזה ל"מפטיר", משום שכל אחד עולה בספר אחר. אבל אם חלה שבת פרשת שקלים, או פרשת החדש בראש חודש; וכן ראש חודש טבת שחל להיות בשבת, שגם אז מוציאים שלשה ספרי תורה, אין קוראים לכהן להשלמת פרשת השבוע, כי אם ל"אחרון" (שבספר השני) ול"מפטיר" בלבד.²⁸

יש מקומות שנוהגים לכבד את הרב בעליה לפרשת "שלש-עשרה מידות" כשהיא נקראת על הסדר.²⁹ ובתעניות קוראים לו ל"שלישי", מפני שיש בה שלש-עשרה מידות. היה הרב כהן, רשאי לעלות ל"חמישי" (בשבת) ול"שלישי" בתעניות, אף על פי שהוא עולה אחר ישראל, ואפילו אחר לוי (בימות הצום).³⁰

בשבת רגילה לא יעלו אב ובנו, או אח ואחיו כהנים, זה לאחרון וזה למפטיר, משום חשש עין הרע. וביום טוב וכן בשבתות שמוציאים בהם שני ספרי תורה, עולה זה לאחרון וזה למפטיר, לפי שיש הפסקה גדולה בין עליה זו לעליה שניה.²⁵ כהן שהוא בתוך אבלות "שבעה", אם מתפלל בבית כנסת, ייצא לפני קריאת התורה כדי שלא יקראו אותו לתורה ו"אבל אסור בדברי תורה", ואפילו אם קראוהו לא יעלה. אבל בשבתות ויו"ט, אם קראוהו — יעלה, כדי שלא ייראה כנוהג אבי-לות בפרהסיא.²⁶

כהן קטן שטרם מלאו לו שלש עשרה שנה שלימות, אינו עולה ל"כהן". ואפילו אם אין שם כהן אלא הוא, קוראים לישראל במקום כהן. אבל עולה הוא ומפטיר ככל קטן מישראל. ובשבתות "זכור" ו"פרה" שהקריאה שלהן — לדעת רבים — מדאורייתא, אף למפטיר אינו עולה.²⁷

הערות

- 1 לשון הרמב"ם בהלכות תפלה יב, יח.
- 2 גיטין נט, ב. "הני מילי (דרשאי לוותר) בסעודה, אבל בבית הכנסת — לא. דאתי לאנצויי".
- 3 משנה ברורה קלה, יח. בשם החתם סופר.
- 4 שלחן הטהור ח"א עמוד קפו.
- 5 או"ח תקטו, כא.
- 6 מ"ב שער הציון אות כד.
- 7 מ"ב שם כא.
- 8 מ"ב סו, כו.
- 9 מ"ב סו, כד.
- 10 מ"ב קד, כט.
- 11 או"ח קלה, ו.

נתוחי מתים בהלכה

קלמן כהנא

יודעים לשאול" וחשובות נכתבו בכובד ראש ובידי דיעת האחריות לשאלה הנשאלת והותרו, על ידי אלה שהתירו, רק מקרים מסוימים. אם פסק הלכה זה איננו מתאים למישהו ואיננו מספק את רצונו, אין הוא יכול לבוא ולדרוש ל"חוקק הלכה חדשה".

"לחוקק הלכה"

בשעתו הגבנו על דרישה שהושמעה על ידי פרופ' ליבוביץ (עוד בשנה תשי"ב) "לחוקק הלכה", ויורשה לי לחזור על כמה דברים שנאמרו אז:

"היתה תקופה — ונדמה לי שהיא היתה בענין זה טובה מתקופתנו — בה חינוך כל יهودי את בנו ללמוד תורה — תורה שבעל פה ותורה שבכתב — בהתאם למצוות ה': ושננתם לבניך. וחונך לכך כל בן, מבלי להתחשב בכך, שיתמנה פעם לתפקיד רב בישראל. כי "תורה ציוה לנו משה" לא ניתנה לרב, אלא היא "מורשה קהלת יעקב", וכל אחד מוזמן לרכוש את חלקו במורשה זו. אך מאז הפסקנו לטפח את תרבות בנינו בשדה התורה, והונחנו מלהחזיר בקרבם — על יסוד המקורות — את ההכרה, שהתורה הכתובה והתורה שבע"פ נמסרו לנו שווי תוקף כתאומים בל ייפרדו

מאה וחמישים שנה נדפסות תשובות הלכה בבע' ית נתוחי מתים על ידי גדולי התורה ומאה וחמישים שנה נשאלות שאלות אלה על ידי רופאים בכל קצוי תבל, ולמרות הכל, בא וקובע פרופ' ישעיהו ליבוביץ ("טורי ישרון" ג, אב תשכ"ו): "זהו אחד המקרים המרובים שבהם אי אפשר להגיע להכרעה מתוך הסתמכות על הלכה קיימת ואי אפשר להכניס את הבעיה למסגרת המושגים ההילכתיים הקיימים, אלא מן הכרח לחוקק הלכה — מאחר שלגבי הבעיה הזאת אין במציאות הלכה לא לחומרא ולא לקולא, לא לאיסור ולא להיתר". לדבריו, לא נידונה בעיה זו מעולם בהלכה, מאחר והיא התעוררה רק בעקבות הרפואה המודרנית המדעית העומדת כולה על הבדיקה הפתולוגית השוטפת. לדבריו, אין לצפות שהממצא הפתולוגי במקרה המסוים יצמיח ישועה במקרה אחר, אלא יש כאן צורך בבדיקה הפתולוגית "בחינת אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחת".

אינני יודע מאיזו שנה מונה פרופ' ליבוביץ את התחלתה של הרפואה המודרנית, אבל נדמה לי, כי עשרות בשנים העלו רופאים שונים שאלה ברורה, וקשה לומר עליהם שהיו בחינת "אינם

12 שם, ח.	21 שם, מב.
13 שם, ז.	22 מ"ב קלה, מג.
14 ר' בשו"ת הלל אומר חלק או"ח סח.	23 שם, מד.
15 שם, י, ברמ"א. והמ"ב; ס"ק לו, מביא בשם הלבוש שאין נוהגים כך ואעפ"כ במקום צורך כגון שישנם שני חתנים, מתיר.	24 שם, מה.
16 מ"ב קלה, לו.	25 או"ח קמ, במ"ב אות כ.
17 מ"ב שם, לה.	26 ר' בספרי האבלות והנחומים עמ' 51.
18 או"ח קלה, יא.	27 שערי אפרים שער ח' אותיות פה ופה.
19 מ"ב שם, מ.	28 כף החיים או"ח קלה, סא.
20 שם מא. בשם שערי אפרים.	29 שמות לר, ו.
	30 כף החיים או"ח קלה, ט.

אין מן הצורך להאריך ולהסביר עד כמה דעה זו סותרת את יסודות ההלכה, ונוגדת את ההשקפה התורתית השלמה, שתורה ציווה לנו משה, כפי שניתנה מסיני; ולא שאנו — חלילה — נותני התורה לעם ישראל.

ומכיון שדרך זו סותרת דרכה של תורה, הרי אין כל ספק שנושאי דגל התורה לא ילכו בה. יודע זאת פרופ' ליבוביץ ועל כן הוא ממשיך ואומר: "אולם נסיון השנים האחרונות הוכיח, שמוסדות ההוראה הדתיים הרשמיים אינם מסוגלים מבחינה פסיכולוגית לטפל בבעיות הדתיות שנתעוררו ע"י מציאות מדינית-חברתית חדשה, שאין לדמותה לשום תקדים שנידון בהלכה הפסוקה... מעתה האחריות והחובה להכרעות בשעה זו חוזרות ונופלות על הסמכות הדתית הראשונה — שהוא צבור שומרי התורה כולו, שכל מוסדות ההוראה לא היו אלא שליחיו ולא באו אלא מכוחו".

ידיעת התורה קובעת

כמה מאי-הבנת היהדות יש בכל הגישה הזו — אין צורך להסביר. "מוסדות ההוראה הדתיים הרשמיים" הנו מושג הרחוק מאתנו. לא הרשמיות קובעת וקבעה, אלא ההתעמקות בתורה וידיעתה, הם היו קנה-המדה לבעל ההלכה מאז ומתמיד ועד ימינו אנו. אותו יהודי "בעל-בית" היושב על התורה בפינה נידחת, מחבר את ספריו, נותן את תשובותיו — מצודתו פרושה ללא כל רשמיות בעניני ההלכה ברחבי תבל. סמכותם של ר"י קארו והרמ"א בעלי השו"ע, ובדורנו האחרון של רח"ע גרודזינסקי והחזון איש לא נבעה משום רשמיות, ואעפ"כ נתקבלה דעתם כדעת ההלכה. ואם גדולי התורה שבדורנו, "אינם מסוגלים מבחינה פסיכולוגית", ועל כן אינם נענים לתביעות ליבוביץ, לחוקק הלכה, הרי שאין מקום ליצירת הלכה זו. כי אכן אין "מוסדות הוראה" שליחיו של ה"צבור" ואין ה"ציבור" מורשה להכריע בענינים אלה. ידיעת התורה קובעת וגדולי התורה יקבעו את ההלכה — ולא מתוך יצירה מחדש, לא מתוך חקיקה חדשה, אלא מתוך התורה הכתובה והמסורה מסיני. וגדולי התורה, לא מתוך שמרנות, או מתוך מניעים

מרועה אחד, המכוונים את אורח חיינו — מאז התחילו רבים לבגוד בברית, אשר כרת ה' עמנו; ואף בכנותם עצמם רבנים ומורי הוראה מנסים הם בדרכים שונות, — לפעמים באיתכסי לעין בלתי מבחינה — להרוס את עמודי היסוד של חוקת התורה, לפי תפקידם ותוארם היו צריכים להיות המטפחים אותם ומטפלים בה לראשונה. יש כאלה ביניהם, אשר משתמשים בנשק הלעג והבוז כלפי דברי חז"ל. יש כאלה, העושים זאת בחכמת יתר. לדברי עצמם הנם מלאי הערצה לחז"ל, אך אין בדעתם מגמה אחרת מאשר להפיל את עמודי התורה. הם יודעים יפה, שבני תקופתם ידיעתם בתורה הנה מועטת ורק בודדים הם היכירים לים לבדוק את דבריהם ואמרותיהם. על כן אומרים הם וכותבים כל המתאים למטרותיהם, מנמקים זאת לכאורה במקורות תלמודיים והדיוטות נעדרים ידיעה מאמינים להם ובוטחים בתלמודם ומדעם; וכך הופכת חוקת תורתנו הקדושה, ובמיחד התורה שבעל-פה, לשטח הפקר של כל מתלוצץ וכל מסיבת מרעים מרשה לעצמה להביע דעה ואף דעה לחובה, על דברי תורתנו.

במלים אלה פותח ר' גוטליב פישר מסתו על "דרכי המשנה"; המסה פורסמה ע"י ר' שמשון בר רפאל הירש וצ"ל בכתב-העת "ישרון" והוכנסה אחרי כן גם לקובץ כתביו (כרך ו' ע' 822). לא נטעה, אם נאמר, שהמצב בנידון לא שופר בימינו. יתר על כן, כעת אין מן הצורך לשם אחיות עיניים להתעטף באיצטלא של רב ומורה הוראה, כל המתפלל בכל יום ומניח תפילין, יכול להרשות לעצמו לחוות דעה בסמכות דתית בענינים העומדים ברומו של עולם, לפסוק הלכות ולנסות לכוון כרוחו את דרך החיים של הצבור. אמרנו "לפסוק הלכות" ולא דקנו "פורתא". בדורנו אין בעלי הקידמה בקרב היהדות הדתית מסתפקים בפעולת פסק ההלכה. הם הגיעו כבר למצב של חקיקת הלכה ויצירתה. כי כן קובע ישעיהו ליבוביץ במאמרו "משבר הדת במדינה" בסיכום דבריו: "בשאלות הדתיות המכריעות של דורנו אי-אפשר לפסוק ע"פ ההלכה אלא יש לחוקק הלכה". (פורסם גם בתוך הספר: "תורה ומצוות בזמן הזה" מאת ישעיהו ליבוביץ, ת"א תשי"ד, ע' 129).

פסיכולוגיים אינם נענים לתביעת ליבוביץ, אלא מתוך ידיעתם את התורה ואת ההלכה הם יודעים שדרך זו מנוגדת לדרכה של תורה. ואגב, היא דרך רפורמית מובהקת. כן דרשו הרפורמים להרחיק מההלכה מה "שהחוש הבריא של העם" — כפי שהם קראו לזאת — איננו גורם ולחדש בהתאם לרוח הזמן. בזה ערערו את ההלכה, את יסודות התורה ובסופו של דבר יצרו לנו קריקטורות של יהדות, כדוגמת "היהדות" הריפורמית והשמרנית בארה"ב, והליברלית באנגליה. בטוחני שליבוביץ אינו מתכוון ליצירות קריקטורליות שכאלה, אלא, שאין הוא רואה את הנולד וגם מבחינה זו — מלבד הגישה העקרונית המוטעית שלו — הנו טועה. הגישה העקרונית המוטעית שלו יסודה בכך, שלדעתו נתונות התורה וההלכה בידי אדם לעשות בהן כטוב בעיניהם, מול הגישה המקורית, אשר לפיה תורה זו נמסרה לנו מסיני ואין אנו רשאים לעשות בה כרצוננו, אלא עלינו לנהוג בה לפי כלליה ויסודותיה, אשר נקבעו בה בעצמה. והדרך היא דווקא של פסק הלכה ולא של חקיקה חדשה.

גדולי תורה ואנשי מדע

אנו קובעים ברורות: אותם גדולי התורה שדנו בבעית נתוחי מתים החל מה"נודע ביהודה" דרך החתם-סופר, ה"בנין ציון" והמהר"ם שיק עד לגדולי התורה שבימינו, לא היו חלילה רחוקים מן המציאות והבינו יפה את השאלה העומדת בפניהם. הצטרפו עליהם גדולי תורה שהיו גם אנשי מדע מובהקים כגאונים ד"ר נתן אדלר (בעל "נתינה לגר") ופרופ' ד.צ. הופמן (בעל "מלמד להועיל") והם הם שהכריעו לאור שאלות שהוצגו בפניהם בבהירות ולאור ידיעת המצב בשאלות אלה.

פרופ' ליבוביץ איננו מסתפק בדרישה לחוקק הלכה; הוא גם מורה לנו היאך צריך לחוקק הלכה זו. הוא הלחם נגד מתן טעמים למצוות, יודע במקרה זה לפתע שאין בגוף המת שום קדושה והוא אפילו מתבטא "חלילה לנו להשתמש במונח קדושה לגבי הגוף אפילו החי, ואין צריך לומר המת". הוא יודע מדוע גוף המת טמא והוא מוכן

כמובן להסיק מכך מסקנות בקשר להתחסות לגוף המת.

נדמה לי שלא יכעס פרופ' ליבוביץ אם אומר שגדולים וטובים ממנו אמרו אחרת. ידועים דברי בעל החת"ס המדבר על לחלוחית קדושה שנשארה בגוף המת, שבחיו היה נרתיק לגשמה.

גם בעל "נתינה לגר" קובע ברורות שדרגה מסוימת של קדושה נשארה בגוף האדם גם אחרי מותו והוא מביא לכך הוכחות. אפשר היה להוסיף על כך כהנה וכהנה.

פרופ' ליבוביץ מגיע בסוף דבריו למסקנה, שפסולה היא הדרך להטיל איסור על דרך לימודה של הרפואה, להזקק לה ולהנות מן האיסור. כאן כבר מופיע פרופ' ליבוביץ כ"מחוקק הלכה", שכן אין לנו בהלכה גישה זו. אסור להרכיב כל-איים ולמרות הכל פריים מותר ואף על השבת נאמר היא קדש ואין מעשיה קודש. יספיקו רמזים אלה בכדי להראות על פזיונות של "חקיקת ההלכה" על ידי פרופ' ליבוביץ. אבל הוא הדין גם מבחינה אחרת. אינני יודע אם הוא ממתנגדי הוויזיוסקציה או ממחייביה, אבל ודאי נהנה המדע הרפואי מאותה וויוזיוסקציה שנעשתה בניגוד למה שרבים סבורים כי יכול מוסר אנושי להתיר, ואף על פי כן נהנים ממנה. ואולי אפילו נהנה המדע הרפואי — אי לאזניים שכך שומעות ואוי לפה שצריך להשמיע זאת — מנסיונות הנאצים הארוזים ימ"ש בגופיהם של חיים. ולכן, אל נא בחפזוה. פרופ' ליבוביץ מכנה את פסק הדין המתיר נתוח גויה על סמך דין של פקוח נפש, כשיש לצפות שמן הממצא הפתולוגי במקרה המסוים תוסק מסקנה לחולה מסוכן מסוים — פשרה שאין בה כנות דתית, מפני שלדעתו אין לצפות למסקנה כזו. לאמיתו של דבר הרי אין כאן כל פשרה; אלא, אם אין לצפות לאותה מסקנה, אין להתיר את הנתוח; ויכול להיות שיש רופאים מטעים, כאשר הם אומרים שיש לצפות למסקנות כאלה, ואז יש להצטער על כך. על פרופ' ליבוביץ להבהיר הבהרה היטב, נקודה זו, אבל אין להאשים בחסר כנות דתית את אלה שהתבססו על חוות דעת רופאים.

הוראה לישראל

זאב פלק

בתל-אביב, בהרכב הרבנים שלזינגר, הלוי ווילנ-סקי שליט"א כי ההלכה של סריס מתפרשת פירוש מרחיב. הם אמרו, שאם היה הבעל עקר מצעירותו או אם היתה היבמה עקרה מצעירותה — שוב לא חלה מצות חליצה (תיק 1224 / תשי"ח, פס"ד של בתי הדין הרבניים בישראל, הוצאת הרב ד. כ"ץ [להלן: פס"ד ג עמ' 248]).

הוראה זאת מתאימה לטעמה של מצוות יבום כאשר היא מתייחסת ליבמה, כי אין תועלת ליבם אשה אשר מטבע בריאתה לא תוכל ללדת. לעומת זה היינו סבורים כי כאשר המום הוא בבעל, יש מקום למצוות יבום. בדרך זאת יוקם שם המת, שהוא עצמו לא היה מסוגל להקימו. מכל מקום למדנו, כי דודו כבר מדברי סופרים, שאין מביימים אשת סריס, וגזירת הכתוב היא (ספרי דברים רפט, ב' יבמות כד). אמנם קשה להוכיח כי עקרות שאינה קשורה במום אורגני היתה קיימת תמיד, ולכן אולי לא רצה בית הדין לסמוך על סברא זו בלבד. מכאן אנו באים לביטול הנישואין.

ביטול נישואין

תחילה יש לציין את החידוש בדין ההוכחה. עורך הדין טען טענת חוסר כוח גברא, ויש להניח שגם האשה חזרה עליה והיא נתמכה על ידי עדות רופא. בענין זה היה צורך להתגבר על הגהת הרמ"א באבן העזר קנד ז': "ויש אומרים דבזמן הזה שיש נשים חצופות, אינה נאמנת". ואם הללו אומרים כך, על טענת האשה בחיי בעלה, אף על פי שחזקה אין אשה מעיזה לשקר בפני בעלה, הרי לא קל לסמוך על טענתה לאחר מות הבעל. יתר על כן, נקבע באבן העזר שם שהאשה נאמנת רק "כשאינה תובעת כתובתה, אבל אם תובעת כתובתה — אינה נאמנת, ואף להוציא אין כופין". המתנגד להיתר יכול היה לטעון כי תביעה להינשא לשוק כמוה כתביעת כתובה והיא גורעת מהנאמנות (ראה ביה"ד הגדול שכא / 176, פס"ד ד עמ')

כ"ד טבת תשכ"ז קראנו בעתונות על פסק דין של בית הדין הרבני העליון, שהוא אולי בבחינת תקיעתו של רבן יוחנן בן זכאי, ומוכיח כי טרם בטלו אנשי מעשה. היתה זאת בקשה של יבמה צעירה שנזקקה לחליצה מאת גיסה בן החמש. היא היתה צפויה אפוא לאבדן שמונה שנות נעורים, עד שתוכל לבנות את בית חייה מחדש. הידיעה מספרת כי עורך-הדין ביקש מבית הדין בחיפה שיכריזו על ביטול הנישואין, כיון שהבעל המנוח היה חסר כוח גברא, ועל ידי כך תיפטר האלמנה ממילא מחובת החליצה. הדיינים החיפאים דחו בקשה זו ועל כן ערער בבית הדין הגדול בירושלים. כאן נשמע התיק בפני הרבנים אלישיב, זולטי וגולדשמידט שליט"א, והללו נועצו ברב מ. פינשטיין מארצות הברית. פסק דינם מקבל את הצעתו של עורך הדין, לבטל את הנישואין למפרע מהנימוק האמור.

דומה, כי כאן נקבע, אולי בהיסח הדעת, כלל גדול בהליכות נישואין, וכלל זה עוד יביא ברכה לא רק בהתרת מקרים קשים של חליצה, אלא גם במקרים של עיגון ועיכוב בלתי מוצדק של גט. אכן, לא היתה תועלת לקריאות ולתביעות לולא עמד לרבנים כוחא דהיתרא של הגאון מאמריקה, ולולא נתפרסם בינתיים מחקרו החשוב של הרב א. ברקוביץ על תנאי נישואין וגירושין (מוסד הרב קוק תשכ"ז).

אף כי פסק הדין איננו עוד בפנינו נצביע כבר עתה על המשמעות העקרונית שלו ועל התקדים האפשרי לעתיד.

לכאורה היינו מצפים לבניית ההיתר על יסוד אחר מהנזכר בעתון. שנינו במשנה יבמות ח ד: "סריס חמה לא חולץ ולא חולצין לאשתו, מפני שלא היתה לו שעת הכושר". אכן, בברייתא בבבלי יבמות פ: מפרטים את סימני הסריס, ומשמע שם כי מי שאין בו סימנים אלה, אף אם הוא חסר גבורת אנשים, חולצים לאשתו. אולם כבר לפני תשע שנים פסק בית הדין הרבני

257, שכב / 125, פס"ד ד עמ' 326, וביה"ד חיפה שכב / 3048, פס"ד ה עמ' 239).

היה זה אפוא כוחא דהיתרא לקבל את הראיות בדבר מצבו של הבעל המנוח ולקבוע על פיהן הלכה. ומכאן לטענה אחרת, שנדחתה כנראה אף היא כדי למצוא את ההיתר. אפשר היה לומר כי אנשים חסרי כוח גברא הם מיעוט ואיננו חוששים להם, אלא הולכים אחר הרוב (ראה ביה"ד תל-אביב 1224 / תשי"ח, פס"ד ג עמ' 255).

אבל עיקר החידוש הוא בכך שבית הדין הסכים לקבל טענת חוסר כוח גברא כעילה להפקעת נישואין. לפי האמור באבן העזר קנד ז, מקבלים את הטענה כדי לחייב את הבעל בגט, אך לא העלו על הדעת לעקור בגללה את הקידושין למפרע. בתי הדין היססו אפילו לכפות את הגט לאלתר, קל וחומר שלא ביטלו עד כה את הנישואין אין (ביה"ד חיפה שכב / 3048, פס"ד ה עמ' 239). ניתן לשער, כיצד עלה הרעיון על דעתו של עורך הדין, להציע עקירת הנישואין למפרע. טכניקה זאת מזכירה את העקרון של "אפק-עוהו רבנן לקדושי מינה" (בבלי כתובות ג. וש"ג), אך טרם השתמשו בעקרון זה במומים. על מקרים אלה נאמר באבן העזר לט ה: "המקדש אשה סתם ונמצאו עליה אחד מן המומין הפוסלין בנשים... הרי זו מקודשת מספק", ובסעיף ד שם ניתנה רשימת המומים. ולא עוד, אלא בחלקת מחוקק שם ס"ק ט מסויגת תחולת דין זה: "גראה דמייירי מיד, כשרואה המום מקפיד ואינו חפץ בה, אבל אם שותק כשנודע לו המום ולא התנה בתחילה, אף דצוח לבסוף, הוי קדושי ודא".

יש להניח כי אותה ההלכה חלה במומים של הבעל כפי שנימנו באבן העזר קנד א, וגם כאן רק אם הקפידה האשה מיד. בנידון זה אף יש לנו משנה בכתובות ז, י: "מעשה בצידון בבורסי אחד שמת, והיה לו אח בורסי, אמרו חכמים: יכולה היא שתאמר: לאחיי הייתי יכולה לקבל ולך איני יכולה לקבל". כלומר, האיש שקידש אשה ונמצא בעל מום, הרי היא מקודשת, אם גילתה את המום וקיבלה אותו על עצמה מבלי לדרוש גט, אבל היא יכולה להתנגד לנוכחות אותו המום אצל היבם.

בכל אופן לא נכלל המקרה של חוסר כוח

גברא בין המומים, ובודאי אין לטעון שזה מום, אם הכירה האשה בכך ושתקה. אילו היתה התביעה הזאת מוגשת בחיי הבעל, היו בודאי מצריכים גט, ואפילו ספק אם היו כופים את הבעל לתתו.

היתר יבמה

אכן, קיים הבדל בין היתר אשת איש לבין היתר יבמה לשוק, ומסתבר שעל כך סמך בית הדין. באבן העזר קנו ה מביא הרמ"א כידוע את הוראתו של מהר"י ברונא, מחכמי אשכנז במאה החמש-עשרה: "והמקדש אשה ויש לו אח מומר, יכול לקדש ולהתנות בתנאי כפול, שאם תפול לפני מומר ליבם, שלא תהא מקודשת". זה הוא אפוא שימוש בכלל של תנאי קידושין והפקעת קידושין, וכלל זה כוחו יפה גם במקרים קשים אחרים של חליצה ואולי של נישואין בדרך כלל. כי אפשר לקבוע אומדנא דמוכח כי אשה נישאת לאיש על מנת שיש לו גבורת אנשים. אמנם מום זה, כמו מומים אחרים, ניתן לויתור אם ידעה האשה ושתקה. אך נגיה מקרה שגם היבם הוא חסר כוח גברא, הרי גם אם ויתרה האשה לגבי הבעל, יכולה היא לטעון מחדש לגבי היבם, כאמור במשנה לעיל. ומכאן אפשר אולי ללכת עוד צעד נוסף. גם אם קיים מום אחר ביבם, מתעוררת מחדש האפשרות לערער על תוקף הנישואין. במקרה שלפנינו יכולה אפוא האשה לומר כדלקמן: "לאחיי הייתי יכולה לקבל (שהוא חסר כוח גברא, אבל אם נוסף לכך אתה מצריך אותי עכשיו לחכות שמונה שנים) לך איני יכולה". חידוש אחר של פסק הדין הוא כנראה בהנחה, שהאשה לא ביטלה את טענתה בינתיים, אף על פי שביטול זה תופס אפילו בינו לבניה בלבד (אבן העזר לח לה). אמנם במקרה שלפנינו לא היה חשש שהיא מוחלת אגב חיבת ביהא, אבל עם כל זה ניתן ללמוד גם לגבי תנאי נישואין, שאין צריכים לחשוש כל החששות. אם חוסר כוח גברא הוא מקח טעות, הוא הדין בתנאי נישואין, ומה גם אם הוא יחזק על ידי "אדעתא דרבנן מקדש". אם צדקנו בהנחותינו, משמש פסק הדין תקדים לתיקון רחב יותר, שהוא הכרחי כדי "שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה" ולא להב עליון שם שמים.

שעורי תורה בירושלם

שמואל הכהן וינגרטן

אמרו: "אין לך אהבה, כאהבה של תורה ואין לך חכמה, כחכמה של ארץ ישראל ואין לך יופי כיופי של ירושלים (אבדר"נ גו"א כה). ואם ביופי כך, בתורה לא כל שכן, כי אין תורה כתורת א"י (ספרי ר"פ עקב), ותורת ירושלים עולה עליה. וכאמרם בשם אליהו ז"ל: "אם אתה מבקש ללמוד תורה — עלה לירושלים (פדר"א א א). ולא רק בירושלים עצמה למדו תורה, אף "בשערי ירושלים היו עוסקין בתורה" (מכות ח ע"א). כי אהב ד' את שערי ציון, שערים המצוינים בהלכה (ברכות ח) ומשרה חן מיוחד גם על בניה, לומדי תורתה וחנו של יפה גוף משוש כל הארץ, נסוך עליהם. על יסוד הגמרא (ברכות ל ע"א), קבעו גם להלכה (או"ח צד) בקשר לתפילה: "היה עומד בחוץ לארץ, יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל, היה עומד בארץ ישראל, יחזיר פניו כנגד ירושלים". כך הוא בתפילה וכך הוא בתורה.

"עשרה חלקים תורה בעולם, תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם" (אסת"ר א י"ז), ומאור תם תשעה החלקים שנפלו בגורלה של ארץ ישראל כולה, זכתה ירושלים ברובם.

גדולים וגאונים

ירושלים מלאה גדולי תורה וגאוני תורה ומשום כך גדול קנה המידה של גדלות בתורה בירושלים ואולי כלל אין מידה למדוד בה את תורת ירושלים, כשם שלא קבע הקב"ה מידה לירושלים עצמה. הרי כך שנינו (ב"ב עד ע"ב): "בקש הקב"ה לתת את ירושלים במדה — אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, — ירושלים ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה, אתה נותן בה מדה?" לדעת הרמב"ם נקראת גם ירושלים העיר, מקדש. ובמקדש היה נהג שקל שהוא פי שמונה מכסף מדינה. ומאו עד עתה, הכל בירושלים גדול יותר, חשוב יותר, טוב יותר ומעודן יותר. אביא כמה עובדות: מספר מחברי ספרים הלכתיים בירושלים, גדול בהרבה מבערים אחרות

בירושלם עורכים את האנציקלופדיה התלמוד-דית. בנין עצום, בנוי באדריכלות נפלאה ולבנין, — תורת ההלכה, מצוות ודינים, תקנות ומנהגים, מושגים ומונחים וכו' וכו'. לא רק עורכה של האנציקלופדיה הוא גאון בתורה וענק במחשבה, גבוה משכמו ומעלה מחבריו, אלא גם עוזרו אתמחי גמרא, וכן כל המשתתפים בחבורי העריכתם, שכולם בני ירושלים הם. תמונה דומה מצטיירת במפעל אוצר הפוסקים, האנציקלופדיה לפסקי הלכה בכל שטחי השולחן ערוך. גם במפעל זה כל המשתתפים באריזת לבנה, אברכי ירושלים הם.

עד עתה היו רובם הגדול של הזוכים בפרסים תורניים, פרס ישראל ופרס הרב קוק זצ"ל בתל-אביב, מחברי ספרים שבירושלם. מ-88 מחברים שזכו בפרס הרב קוק בתל-אביב, 59 היינו יותר משני שלישי, המה אנשי התורה היושבים ישיבת קבע בירושלם.

מבין 70 הדיינים, המשמשים בקודש בבתי הדין האזוריים בארץ, למעלה מתציתם הם מבני ירו-שלם, או מבוגרי ישיבותיה.

גם שעורי התורה בירושלם מרובים ומהם מקו-ריים יותר מאלה הנהוגים בכל אתר ואתר. לימוד פרק משניות אחרי תפלת שחרית בעש-רה משתתפים לפחות, נעשה קבע על-פי רוב, אחרי תפלת שחרית של המנין הראשון. ואעפ"י שמטרת הלימוד הזה אינה לשמה, כדי לדעת תורה, אלא כדי לזכות את "אומרי קדיש" בקדיש דרבנן, — הרי מתוך שלא לשמה באין לשמה ומשניות רבות נקלטות ונשמרות בזכרונם של המשתתפים.

בבית"כ ישרון, נהוג לימוד פרק משניות אחרי תפלת שחרית של המנין הראשון ומגיד השעור, העו"ד מרדכי לבנון הצליח לעניין בשעור זה לא רק אבלים, אומרי קדיש, אלא גם משתתפים לשם "הגית בה יום ולילה". פרק משניות נלמד גם בחמש מאות בתי הכנסיות האחרים בירושלם. נצרך לכאן את בתי הכנסיות שבצפת וטבריה, בחיפה ובחדרה, בנתניה ובתל אביב, ברמת-גן ובבני ברק, באשקלון ובבאר שבע, כשלושת אלפים בתי כנסיות שבארץ, ותצטייר לפנינו תמונה נהדרת של לימוד בהמונים. לכל הפחות שלשים אלף איש הלומדים יום יום פרק משניות.

אחד מידידי, ממתפללי ישרון, קורא לתופעה נפלאה זאת "אוניברסיטה עממית", אשר אין דומה לה באומות העולם.

שעור הנשיא

עוד לפני קום המדינה נתלקטו מספר חובבי תורה סביב להרב שמחה אסף לשעור גמרא בכל שבת. הרב אסף ז"ל, היה מסביר נפלא. בעל כשרון יוצא מן הכלל בלימוד גמרא — כפי שקור-אים זאת בישיבות — "על הדף". השיעור התקיים בביתו ועם המשתתפים הקבועים נמנה מר יצחק

בן צבי, אז יו"ר הועד הלאומי. הוא המשיך בכך, גם לאחר שנבחר לנשיא המדינה. אחרי שנבחר לנשיא המדינה רצו לנהוג בו כבוד ולקבוע את השעור בביתו, אולם הוא לא הסכים לכך. כמנתהו מקודם הלך כשהגמרא תחת בית שחיו לשעור, תחילה לביתו של הרב אסף ואחר פטירתו של הרב אסף, לביתו של העו"ד לבנון. יתר על כן, הנשיא חייב גם את שלישי לקחת גמרא ולהצטרף לשעור וכך הלכו שניהם.

ומה יפה ונהדר היה לראות את הנשיא יוצא בגמר השעור יחד עם יתר המשתתפים כשהם מלווים אותו לביתו.

אספר כאן אנקדוטה קטנה. פעם, בשבת של קיץ, הגיעו הנשיא ומלווי לרחוב אבן גבירול, עד לביתו של הנשיא ונפרדו ממנו בשבת שלום. פתאום נגיש אליו איש חבוש "שטריימל" ושאל את הנשיא: ר' יהודי, אולי אתה יכול להגיד לי, איך אני בא מכאן לכרם אברהם?

עמד הנשיא והסביר: אתה הולך ישר ישר ותגיע, — ומצביע בידו — לעבר בית כנסת ישרון. תמשיך ללכת ישר ישר, עד שתגיע להצטלבות דרכים ושם תפנה ימינה ותגיע לכרם אברהם.

השואל הודה, והלך לו. אך מלווי הנשיא שהתענינו לדעת על מה שוחח השואל עם הנשיא נגשו אליו ושאלוהו:

מה רצית מהנשיא?

מה פתאום נשיא?

האינך יודע? האיש שדברת אתו, הוא נשיא מדינת ישראל.

הרי הוא מחזיק גמרא תחת זרועו? ...

ואמנם זה נשיא מדינת ישראל!

הלך היהודי מהורהר לביתו בכרם אברהם ובמוצאי שבת, כתב מכתב סליחה לנשיא ישראל, בו הצטדקות שלא ידע שהוא מטריח את נשיא ישראל.

על כך ענהו הנשיא: אחד מתפקידיו של נשיא בישראל, להורות את הדרך לאזרחי המדינה. מלאתי אפוא את תפקידי.

השעור עדיין קיים ובפי כל נקרא שמו "שעור הנשיא", כי גם הנשיא ז. שז"ר ממשיך להיות בין משתתפיו הקבועים. קהל המשתתפים, כאר-בעים איש, הוא מגוון מאד. אתה רואה כאן

בצוותא עורכי דין ושופט עליון, סתם למדנים, סוחרים וקבלנים ועוד.

אחרי פטירתו של הרב אסף, נתבקש הפרופ' אפרים א. אורבך להיות מגיד שיעור ובין גברא לגברא היה העו"ד מ. לבנון מגיד השיעור הזמני. עד להחלמתו של הפרופ' אורבך ממחלה מגיד פרופ' מנחם אלון את השיעור.

שיעור הכנסת

פרופ' מנחם אלון מגיד שיעור גם בכנסת. ביזמ"ת של "יד הרב מימון", נקבע שיעור לחברי הכנסת בבנין הכנסת. פעם בשבוע מתאספים 25-30 חברי כנסת ולומדים גמרא. מהם כאלה שכבר בבחירותם טעמו טעם גמרא ומהם שהגיעו אף לשלב גבוה יותר, היינו לפלפולי דאורייתא. מחוץ למק"י מחד, ואגודת ישראל מאידך (בגלל השתתפות נשים בשעור) משתתפים בשעור חכ"ים מכל המפלגות. יושב ראש הכנסת מר קדיש לון, שהוא בין המשתתפים הקבועים והעירניים בשעור, הורה שביום רביעי משמנה עד תשע בבוקר, הוא זמן השעור, לא תתכנס כל ועדה לדיון.

בשעתו היה מגיד השעור תלמיד ישיבת גובר-דוק, מ"מ נשיא בית-המשפט העליון פרופ' מ. זילברג. עתה, כאמור, מגיד השעור הוא תלמיד ישיבת חברון, פרופ' מנחם אלון, מרצה למשפטים באוניברסיטה העברית.

גם בין עורכי הדין בירושלם מספר לא מבוטל של שנו ופרשו. מהם שלמדו בישיבות וביניהם שהיו מן המתמידים והשקדנים, אך הציצו ונפגעו ונעשו עורכי דין, אולם אור התורה שלמדו החוזרים לדרך גמרא. נצטרפו אליהם גם עורכי דין שבשעת הפנאי, "כאנשי רוח", עסקו ב"רוחות של גניבא" וקמו מקמי כל פלגאה (גטין ל"א) לעשות אתם עיסקא ואחרים עסקו "בקורת רוח", דהדין עלמא קיים על רחזא דא" (יבמות סג). והנה נכנסה גם באלה רוח טהרה ובקשו ממנכ"ל משרד ראש הממשלה, הרב ד"ר יעקב הרצוג, (בנו של הגרי"א הרצוג זצ"ל, הרב הראשי לישראל) שגם הוא משפטן, שיהא להם "מגיד שיעור" בגמרא, הוא נאות להם.

השעור מתקיים פעם לשבוע, אור ליום שלישי, בבית הרב הרצוג ז"ל ומשתתפים בו כשלושים עורכי דין.

אחד השעורים הותיקים, הקיים כמעט מיום הקמת המשרד, הוא השעור הניתן בכל יום שלישי במשרד מבקר המדינה. השעור מתחיל בשתיים וחצי וגמשיך כשעה. היינו חצי שעה על חשבון המעביד.

כפי שמספרים הוגשה עליידי מישוה, תלונה על כך לנציבות שרות המדינה. הכיצד שבמקום לעבוד עוסקים פקידים בריש גלי בלימוד גמרא! שעה שמשרד מבקר המדינה, המצליף על כל המשרדים, צריך להיות לעילא ולעילא בענין שעות העבודה. אולם לתמהונם של המתלוננים באה נציבות שרות המדינה ואישרה את הנוהג שחצי שעת לימוד תהיה על חשבון העבודה, בתנאי שהעובדים המשתתפים בשעור יוסיפו מדגרימי עוד חצי שעה על חשבונם הם, והשעור יימשך שעה שלמה.

מגיד השעור מיום היווסדו, הרב מרדכי הכהן, הוא עצמו פקיד בכיר במשרד הדתות. והואיל ועסקינן בלימוד תורה על חשבון שעות העבודה, הרי שהחלוצ בנדון זה היה ר' יחיאל ורקר, בעל דפוס "העברי".

אסף ר' יחיאל את פועלי כשעה לפני גמר העבודה ושכר על חשבוננו, "מגיד שיעור" וחייבם ל ל מ ו ד ת ו ר ה. השעור מתקיים עדיין אולם מספר משתתפיו מבין פועלי הדפוס ירד במקביל לירידת מספר פועלי הדפוס, אך נתוספו לשעור לומדים מן "הרחוב". הוא מתקיים בבית-הכנסת "קהל חסידים" בנחלת שבעה, הסמוך לדפוס "העברי".

שיעור בחוק לישראל

מיוחד במינו הוא השעור בחוק לישראל. הוא מתקיים כבר שתי עשרות שנים בביהכנ"ס "ישועות יעקב" שבתוככי מאה שערים. כחמשה-עשר משתתפים קבועים, מדייקים ובאים ב-11 לפנה"צ מדי יום, ללמוד חוק לישראל. מגיד השעור הוא הרב ש.ב. שולמן. השעור מצטיין בעממיותו ובדרך הסברתו הפופולרית של מגיד השעור.

משה ליב שפירא, ראש ישיבת "תורת אמת" החבדי"ת ורב השכונה בבית ישראל נתבקש ל"מגיד השעור".

המשתתפים בשעור זה — כשני מנינים — המה חבדי"ם משכילים, פקידי סוכנות, פרופסורים באוניברסיטה העברית ועורכי דין. גם משכילים ספרדים אחדים נמשכו ללמוד את משנת חב"ד ממקור ראשון.

התחילו בתניא והמשיכו ב"אור תורה" ו"בתורה אור" והגיעו גם "לדרך מצוותיך".

בין המשתתפים הקבועים היה גם ר' שניאור זלמן שו"ר והוא ממשיך להשתתף בשעור זה כאחד הותיקים גם לאחר היבחרו לנשיא ישראל. כוכב חבד"י חדש, הרב עדין שטיינזלץ, הוא עתה מגיד השעור, בבית הסטודנטים שבקרית שמואל, אחת לשבוע, אור ליום חמישי.

ישרון כמרכז תורני

 ישרון תורה קבועים מקיימים כמעט בכל בית כנסת בירושלם. ואמנם מצטיינים ביותר ברבוי השעורים בית הכנסת בזכרון משה ובית הכנסת "הגר"א" בשערי חסד. ויש לציין דבר שבמשך עשרות שנים לא היה מובן מאליו, ששעורי רבים גם בזכרון משה וגם בשערי חסד, ניתנים כיום בעברית. אך עולים עליהם שעורי התורה הניתנים בבית הכנסת ישרון.

שעור במשניות ע"י העו"ד לבנון כל יום אחר התפילה של המגין הראשון.

שעור בגמרא ע"י הרב יעקב כ"ץ כל יום בין מנחה למעריב.

שעור בגמרא, כל ערב משעה 7.30—8.30 באולם שליד עזרת הנשים, גם כן, ע"י הרב יעקב כ"ץ.

בכל יום שלישי, משעה 8 עד 9 ניתן שעור בגמרא ע"י הרה"ג רבי בצלאל זולטי, חבר בית הדין הגדול. שעור זה משך קהל רב עד שמגיד השעור צריך היה להשתמש ברם"קול. כדי שדבריו ישמעו בבית הכנסת הגדול. בינתיים ירד מספר המשתתפים, אך גם עתה הוא הגדול מכל השעורים אשר בעיר.

אור ליום רביעי נותן הרב עדין שטיינזלץ שעור ברמב"ם.

פותח מגיד השעור בתורה, ומקפיד על הטעמים והניגון, כאילו היה קורא בתורה. עובר הוא לנביאים, בניגון ההפטרה וכך בגמרא, בניגון המיוחד לגמרא.

בהסברתו את הקטעים משלב הרב שולמן גם שאלות אקטואליות ומסביר מתוך אספקלריה של הפוסקים, קטע הגמרא והזוהר הנלמדים על ידו באותו יום.

השמועה על עממיותו של שעור זה נתפשטה בחוגים רחבים, ולולא התקיים לפני הצהרים, יתכן שמספר משתתפיו היה גדול בהרבה. כאילוטרציה לכך תשמש העובדה שמתעניינים מסוים בשעור זה הקליטו כבר פעמיים את השעור, כדי לתת לו מהלכין גם במסיבת ידידים שבביתם. קשה בעית הפנסיונרים. פקיד שהתרגל בשנות עבודתו לתפקיד, לעיסוק, והנה פתאום נעשה חפשי ואין עליו עול עיסוק. מהם שממלאים את בתי הקפה, אחרים מסתובבים ברחובות ללא מטרה — ומתנוונים. ההסתדרות הקימה מועדון פנסיונרים לחבריה ובמועדון שיחות, משחקי שחמט ולעתים גם הרצאה.

הפועל המזרחי יום מצידו "ישיבה לפנסיונרים" ומימשה את היוזמה המחלקה לחנוך ותרבות של העירייה. כ-15 פנסיונרים מתאספים כל יום בביה"כ "נחלת שבעה" ולומדים בצוותא. לראש הישיבה נתמנה ראש לשכת הרבנות בירושלם, הרה"ג ר' אברהם אדלר. שמעתי שבתכנית לייסד גם כולל פנסיונרים, לאלה השקועים בלמוד תורה בדרג גבוה.

שעור במשנת חב"ד הוא מיוחד לאנשי חב"ד, אף-על-פי שהם רואים בעין יפה גם אחרים היכולים להצטרף לחב"ד, בהתאם לאמרת הכנף: "פעם חבד"י, — ולתמיד חבד"י!"

השעור התחיל עוד בחייו של הרב אברהם חן ז"ל, בהיותו גר בבית-הכרם. הרב חן שהיה חסיד חבד"י, התייחס לצאצאי אדמורי"י חב"ד. הרצאתו הבהירה בתניא ובספרות החסידות החבד"ית, משכה לשעור את חוג המשכילים החבדי"ם והמשתתפים בשעור בדירתו בבית הכרם, באו מכל קצוי העיר.

אחר פטירתו, עקרה אלמנתו לשכונת רחביה, ובדירתה החדשה המשיכו בקיום השעור. הרב

"ואני בבאי מפדן"

(סביב לנאום ב"ישרון")

נפתלי בן-מנחם

דר". הרהרתי אז בלבי אחרי בן "הדור הישן" זה, ואכבש את זעמי בגלל מנעו מבנו השכלה אירופית, וכמעט בלעג שאלתי את הילד מה שהיה לומד ב"חדר". הוא נתמלא רגש, והתחיל לספר בידידש את האגדה של רחל שלמד בחומש ביום לפני שחלה. באותה שעה נודעו כל אברי, חבק-תי ונשקתי אותו על מצחו, ובלבי אמרתי: עם כזה ששומר זכרונות כאלה מאלפי שנים, ומשריש אותם בלב ילדיו, אינו עלול למות, והוא מובטח חיי עולם...

מששמעתי את דברי דובדבני אמרתי, שהדברים אינם מדויקים.

אמת, נורדאו היה רחוק מן המסורת היהודית. בספריו הוא מותח ביקורת חריפה על היהדות. התרחקותו של נורדאו מן היהדות התבלטה גם בזה שנשא נוצריה. אבל הוא חונך על ברכי היהדות המסורתית. אביו, ר' גבריאל זידפילד (תקנ"ט-תרל"ב), היה סופר עברי. קראנו את ספרו היפה "אחוות מרעים", פראג תקפ"ה, ואת הדברים שפרסם ב"בכורי העתים". נחום סוקולוב כתב עליו בזמנו ב"העולם": אביו של נורדאו בהספרות העברית (העולם, שנה כ, 1932, גליון לז). הוא היה מורה בבית הגאון ר' משה בפרש-בורג ולימד את בנו ר' יוסף לימודים כלליים. וכשנפטר ר' משה סופר נשא עליו קינה, שזה לא כבר הוזכרה לשבח ידידנו ר' שמואל הכהן וינ-גרטן (סיני, כרך ס, עמ' עח).

נורדאו עצמו מספר על תולדות חייו: אבי היה רב. את ה"סמיכה" קיבל מידי הרבנים הגדולים

ב שבת פ' ויחי, כשבירך מר ב. דובדבני נער שהגיע למצוות ועלה לתורה, הזכיר את מאכס נורדאו, שבא מבית מתבולל ולא למד "ואני בבאי מפדן" עם הניגון-הפירוש המסורתי, שילדי ה"חדר" ניגנוהו ושנשאר חרות על לח לבם, עד שהגיע לפאריס ושמע שם את הניגון-הפירוש מפי ילד של מהגר, שבא אליו יחד עם אמו לשם ריפוי. וניגון זה הוא-הוא שחולל תמורה בנפשו.

אמת, דובדבני ציטט את פרופ' אברהם שלום יהודה בספרו "עבר וערב", ניו-יורק תש"ו, עמ' 257 בו הוא מספר סיפור זה, שאני מביאו בלשנו: פעם אחת כשהייתי מטייל במדריד, בירת ספרד, עם מאכס נורדאו, בימי המלחמה הגדולה, והוא היה אז חי שם כגולה, והיינו מדברים על הקונגרס הראשון, ושחתי לו על הרושם האדיר אשר עשה נאומו שנשא בגן העיר של באזל, באחד הלילות של הקונגרס, שדבר לפני אלפי אנשים על אגדת רחל המבכה על בניה. שאלתי אותו מהיכן באה לו אגדה זו, ואם גם הוא למד חומש עם רש"י בילדותו. ענה לי: תדע שבאחד הימים בפאריז, בשעה שהייתי קובע לקבל חולים, בביתי, באה אלי אשה עניה מרחוב היהודים עם ילד בן שמונה או תשע שנים להתרפאות. ראיתי בילד שפקח היה, אבל הרגשתי שהצרפתית שלו היתה לקויה. שאלתי אותו באיזה בית-ספר הוא לומד, וענה לי, בשפה רפה כמתבייש, שהיה לומד ב"חדר". ואמו הוסיפה משלה כמצטדקת, שאביו הוא מן הדור הישן ואינו רוצה שבנו ילך לבית-ספר של "גויים", קודם שיגמור את למודיו ב"ח"

מלבד השעורים הנ"ל מתקיימים בישרון שעו-רים בפרשת השבוע, הרצאות תורניות והיסטו-ריות, ובהם משתתפים טובי המרצים והמלומדים בירושלים.

ומשום שאין קובעים שעור מדרש בשבת אחר מנחה, קבעו בישרון בשעות אלה של "רעוא דרעוין" שעור במשנה ברורה, על ידי הרב יעקב כ"ץ.

"חות-דעת" [ר' יעקב לארבערבוים] ורבי עקיבא איגר, אבל לא עשה את רבנותו קרדום לחפור בה. לעומת זה החליט להרוויח את לחמו על-ידי הוראה. וכך געשה מחנך בביתו של הרב בפראג, ראפופרט, אחר כך — בבית רבה של פרשבורג, ר' משה סופר ... אבי היה יהודי חרד על דתו, וספריו העבריים — בפרווה ובשיר — מעידים על ידיעותיו בעברית ובתלמוד.

וכאן אני בא אל העיקר, שמאכס נורדאו מספר על אביו, ש"הוא עצמו לימד אותו עברית לראשו-נה, וקודם שמלאו לו תשע שנים כבר עבר עמו על כל החומש בפעם הראשונה" (עין: מכס

נורדאו אל עמו, כתבים מדיניים, ספר א, תל-אביב 1936, עמ' 257—258).

אין כל ספק, שנורדאו שמע את "ואני בבאי מפדן" עם הניגון המסורתי מפי אביו, הוא נשכת הימנו וכששמע אותו מפי הילד היהודי בפאריס נזכר בחוויית ילדותו, שכן חונך בבית יהודי מסורתי.

הרצל אמר פעם על ידידו נורדאו, שנגינה אחת יש בנאומיו, החוזרת ומצלצלת באזניו, "כקול-חצוצרה אדיר, חזק וחודר אל עמקי-הלב". נגינה זו שהיתה בנאומיו של נורדאו לא מן ההפקר באה, אלא ממסורת בית-אבא.

מכתבים ל"טורי ישרון"

סוף-דבר

(לסימו של הוויכוח על "אמונה, תיאולוגיה, מדע")
 (1) את הניגוד בין עמדותי לעמדתם של החולקים עלי בוויכוח זה ניתן להעמיד על הניגוד שבין תורה ואמונה לשמן — שמשמעותן עבודת ה', ובין תורה ואמונה שלא-לשמן — שמשמעותן שירות לאדם מבחי-נת סיפוק צרכי הידע שלו.

(2) לטוענים "היהדות אומרת ...", "כך היא דעת היהדות ...". וכד' — ייאמר: "... וכבר אמרתי פע-מים רבות, כשיש מחלוקת בין החכמים בסברת אמונה שאין תכליתה מעשה מן המעשים, שאין אומרים שום הלכה כפלוגני".

(פ' המשנה לרמב"ם, סוטה פ"ג, ד"ה ר' שמעון אומר)

ישעיהו ליבוביץ

עשה לך רב

דומני שבשאלת בחירת רבנים למשרות שונות במדינת ישראל, שוררת אי בהירות רבה, שמקורה במידה רבה בהעתקת מוסד הרבנות מחו"ל, שם קיימת קהילה ובית-כנסת השייך לה. נראה לי שהרבה מן הפונקציות שמו-טלות על הרב בחו"ל, אין כל הכרח להטילן על רב בית הכנסת במדינת ישראל, ולעתים אף מוטב שלא לייחדן לרב דוקא. אביא דוגמה אחת: בחו"ל נהוג כי רב בית-הכנסת דורש, מדי שבת, בפני קהל המתפללים והוא אף זה המגיד — במידה שהוא מגיד — שעורים בבית-הכנסת. אין ספק כי אחת הסיבות לכך היא במיעוט מספר בעלי-הבתים, מבין קהל המתפללים, המסוגלים למלא תפקיד זה. לא כן הדבר, לשמחתנו, בארץ. ב"ישרון" ובבתי-כנסיות רבים אחרים בארץ נהוג שבעלי-בתים ותלמידי חכמים שאינם רבנים דורשים בבית-הכנסת ואף מגידים בו שיעורים, לרוב בהתנדבות ולדעת רבים יוצאת התורה ואף לומדיה נשכרים דוקא מגיוון זה. גם התפקיד לקבוע סדרי תפילה בבית-הכנסת, שהוא אחד החשובים שבתפקידי הרב בבית-כנסת בחו"ל, אינו הכרחי דוקא לגבי רב בארץ. כמעט בכל בית-כנסת תלוי "לוח א"י" ואף הדיטות רבים יודעים לקרוא באותיות הקטנות שבלוח ולנהל תפילה כהלכתה. דבר זה כוחו יפה לגבי "ישרון" ולגבי עשרות בתי-כנסיות בארץ שבהן מתנהלת תפילה כדון ובצורה נאה ואסתטית, מבלי שיהא רב רשמי של בית-הכנסת.

מדוגמאות מעטות אלו שהבאתי נראה שלפני הדיון על בחירת רבנים, בו נגע ד"ר זאב פלק במאמרו "עשה לך רב — כיצד? ("טורי ישרון" ח), מן הרצוי להבהיר מהם התפקידים שעל הרב למלא ושאותם לא יוכלו אחרים מלבדו למלא.

ש. כהן

למקום קבורתו של רמח"ל

בגליון ח של טורי ישרון מסופר על תכניתו של האד-ריכל מאיר בן-אורי להקים על קברו של ר' עקיבא בטבריה "יד רבי עקיבא — שתקיף גם את קברו של הרמח"ל, הנמצא סמוך לקברו של רבי עקיבא". כבר הגיע הזמן לעקור טעות זו על מקום קבורתו של רמח"ל, שנכשלו בה חכמים הרבה. החכמים שסברו כך הלכו בעקבות רמ"ש גירונדי, שפירסם אגרת של רבני טבריה, המעידה על מקום קבורתו של רמח"ל בטבריה, אגרת שהיא כנראה מזוייפת (ר' א. יערי, מאזנים ל' מנ"א תרצ"ב, גליון יד, עמ' 9—11, ור' לעומת זאת ח. זוהר, סיני כרך ל, עמ' רפז—רפה, ואין דבריו של זוהר משכנעים).

כמעט אין ספק, שרמח"ל נקבר בכפר יאסיף, הרחוק כתשעה קילומטרים מעכו. רמח"ל נפטר בעכו במגפה והביאוהו לקבורה בכפר יאסיף, מנהג המקובל אצל

יהודי עכו עד ימינו, לפי עדויותיהם של הנשיא המנוח יצחק בן-צבי ז"ל ואברהם יערי ז"ל בכמה ממחקריהם. נהגו כך, כיוון שעכו נחשבה כחול"ל לכמה דברים. על מקום קבורתו של רמח"ל בכפר יאסיף מעידה האגרת של מחדשי היישוב בכפר יאסיף, שנכתבה בט"ו באלול תק"ז, כלומר ארבעה חדשים או שנה וארבעה חדשים לאחר פטירתו של רמח"ל (רמח"ל נפטר בכ"ו באייר תק"ז או תק"ז). האגרת נדפסה

לאחרונה ע"י יערי באגרות א"י, חש"ג, עמ' 272—277. וכבר העירו על הראיה הנזכרת של בן-צבי במאסף ציון, א, תרפ"ו, עמ' 64—65, ובשאר ישוב, א, תרצ"ו (מהדו' חדשה, תשכ"ו, עמ' 141), וב"העו"ל"ם, תש"ו, שנה לד, גליון לו, עמ' 447, ויערי באגרות שם עמ' 273 (ור' לעומת זאת זוהר בסיני שם עמ' רפה—רפו). דוד תמר

שעורים בישרון

בכל יום א, ב" 8.30 בערב, שעור לנשים בפרשת השבוע, על-ידי מר אברהם זלקין.
מדי יום ב, ב" 8.00 בערב, שעור במסכת גיטין, על-ידי הרב בצלאל — זולטי.
בכל יום ד, ב" 8.00 בערב, שעור ב"משנה תורה" לרמב"ם, על-ידי הרב עדן שטיינזולץ.

בכל בוקר, בין מניין א למניין ב, שעור במשנה, על-ידי הרב בצלאל זולטי.
בכל ערב, בין מנחה לערבית, שעור בגמרא על-ידי הרב יעקב כ"ץ.
מדי ערב, ב" 7.30, שעור בגמרא, על-ידי הרב יעקב כ"ץ.

ויהי בישרון

בית כנסת מרכזי

באסיפה כללית שניה יוצאת מן הכלל, שנערכה בכ"ב טבת (4.1) נמשך הדיון בעניין הקמת בית-כנסת מרכזי בירושלים, והוחלט על עיבוד תקנות חדשות ל"אגודת בית-הכנסת המרכזי בירושלים". מר ח. מאי ברך על ההחלטה המשותפת של "ישרון" ו"היכל שלמה" להקים בית-כנסת מרכזי בירושלים. עם זאת הציע כי "המנהלים שנתקדשו" ב"ישרון" ישמשו בסיס לניהול בית-הכנסת החדש. ד"ר נ. אלוני הציע לקבל כחברים באגודת בית-הכנסת המרכזי גם בתי-כנסיות אחרים בירושלים ואגודות דתיות. כן שאל מה מקומה של הרבנות הראשית בתקנות האגודה. להצעה זו התנגד מר י. מ. גלעדי שציין כי החברות באגודה תהא על בסיס אישי. כן אמר כי דאגו לכך שהאגודה החדשה תתנהל ברוח "ישרון". ד"ר ש. צמח הביע חשש כי הצטרפות לאגודה תביא לביטול "הסתדרות ישרון". כן התנגד להצעה שלמייסדים וביניהם שרים חברי מפלגה, תהא זכות יתר באגודה החדשה. דברים ברוח דומה השמיע גם ד"ר מ. עליאש ומר מ. פרקש. מר ר. מולר חזר על הדעה כי אם תשהה הסתדרות "ישרון" את החלטתה, יבואו גופים אחרים ויקימו בית-כנסת מרכזי בירושלים, שחסרונו מורגש זה מכבר. הוא הציע חברות אוטומטית באגודה החדשה לחברי "ישרון" ו"היכל שלמה". כן הציע לבחור ברב בית-הכנסת שיקדיש חלק מעבודתו לפעולה בקרב הנוער. מן הסכומים שייאספו לצורך הקמת בית-הכנסת המרכזי הציע להשקיע 10—15 אחוזים כדי להבטיח הכנסות לבית-הכנסת. גם הרב ר. מרקוס תמך בהצעה להזמין רב לבית-הכנסת. יו"ר הישיבה, מר א. עליאש חזר והבטיח כי השם "ישרון" יינתן לבית-הכנסת המרכזי שיוקם. כן אמר שהמקום המיועד לרבנות הראשית בתקנות המוצעות, יבטיח פסיקה דתית ברוח התורה בכל הנוגע לניהול בית-הכנסת וסדרי התפילה בו. בכך לא הסתפק ד"ר מ. עליאש שקבע כי על-פי החלטה קודמת תבנה הסתדרות "ישרון" את בית-הכנסת המרכזי, כגוף עיקרי ויוזם, שיוזמן גם גופים אחרים להשתתף בכך. על דעה זו חלק מר ב. דובדבני שהביע דעתו כי אין הסתדרות "ישרון" מסוגלת להקים לבדה בית-כנסת מרכזי.

עוד השתתפו בויכוח ה': מר מ. אמיתי, פרופ' י. ליבוביץ, מר צ. כורר, מר ד. אהרנסון ומר ש. רויצקי. לאחר שהושג רוב בהצבעה נגד אישור הצעת התקנות, הוצע לצרף שלושה חברים, מבין משתתפי האסיפה. לועד הפועל, לניסוח ועיבוד תקנות חדשות. הצעה זו זכתה ברוב והחברים ד"ר מ. עליאש, ד"ר נ. אלוני ומר ש. רויצקי, נבחרו למשימה זו.

על פרשת השבוע דרשו: בשבת פ' ויגש — מר מיכאל ששר; בשבת פ' ויחי — הרב יעקב שכטר; בשבת פ' שמות — הרב בנימין צביאלי ובשבת פ' וארא — ד"ר אברהם ארזי.

שהשמחה במעונם

להולדת הנכדה וכן לר"ר יהודה אורנשטיין ולרעייתו להולדת הנכדה.
ברכה שלוחה לפרופסור שרגא אברמסון, חתן "פרס ביאליק" לחכמת ישראל של עיריית ת"א השנה, על שלושת ספריו: "רב נסים גאון", "במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים" ו"בלשון קדומים".

למצוות הגיעו, בשבת פ' ויחי, ינעם אריה ליה. ברכו בשם בית-הכנסת — מר ב. דובדבני. אורי שמעון ארנפלד היה בר-מצוה בשבת פ' שמות וזכה לברכתו של הרב ד"ר י. ויינשטיין. בשבת פ' וארא הגיע למצוות צבי ליפשיץ, ברכו — מר צ. כורץ.
ברכת מזל-טוב שלוחה למר י. מ. גלעדי ולרעייתו

זכרון להולכים

אנו משתתפים בצערם של חברי "ישרון" יוסף טוחנר ואהרן טוחן במות אחיהם יעקב טוחן ז"ל, והעו"ד מנדל שרף, במות אביו, ליפא שרף ז"ל, מן המתפללים הוותיקים ב"ישרון".

הגליון הבא של "טורי ישרון" יופיע באדר ב

50.000 שאלות בתורה

למעלה מ-50.000 שאלות בלימוד פרשת השבוע בקורספונדנציה חוברו במשך מחצית יובל שנים על-ידי הד"ר נחמה לייבוביץ, שקיבלה את "פרס ישראל" לחינוך מבוגרים בשנת 1956. מעריכים כי מספר תלמידיה של ד"ר לייבוביץ בכל העולם, מגיע לרבה.

סטודנטים בוגרי ישיבות

321 מתוך 2731 הסטודנטים באוניברסיטת בראילן, הם בוגרי ישיבות — מתברר מנתונים שפורסמו על-ידי האוניברסיטה הדתית ברמת-גן. יצוין שגם במוסדות האקדמיים האחרים במדינה, לומדים מספר ניכר של סטודנטים בוגרי ישיבות.

תענית דיבור

עשרות מבני העדה האפגניסטית בתל-אביב קיימו לאחרונה תענית דיבור, כמנהג בני עדתם, בבית-הכנסת "אהל יוסף" בשכונת התקוה.
רבים מהם גטלו חופשה ממקום עבודתם ולמדו משעת בוקר מוקדמת עד לאחר תפילת ערבית. בכך חידשו מסורת שהיתה נהוגה באפגניסטן לצום מדי יום ראשון בשבוע, במשך כל ימי השובבי"ם ת"ת.

מוסד הרב קוק

ת.ד. 642 ירושלים

כתבי מהר"ל מפראג — מבחר

במבחר כתביו שבמהדורה זו (בשני כרכים) הובאו עיקרי הענינים בסדר רצוף, ככל האפשר, וגופי הרעיונות בלי כפל דברים.

סידר, ערך והקדים מבוא אברהם קריב.

המחיר: — 12 ל"י

ספרי הראי"ה קוק

אגרות הראיה

כרך ראשון: אגרות משנות תרמ"ח—תר"ע

המחיר: — 8 ל"י

כרך שני: אגרות משנות תרע"א—תרע"ה

המחיר: — 8 ל"י

כרך שלישי: אגרות משנות תרע"ו—תרע"ט

המחיר: 8.50 ל"י

אורות

פרקי הספר: אורות מאופל, למהלך האידיאות בישראל, זרעונים, אורות

ישראל.

המחיר: — 5 ל"י

אורות הקודש

כרך ראשון: חכמת הקודש, הגיון הקודש

המחיר: — 8 ל"י

כרך שני: הקודש הכללי, החיות העולמית, האחדות הכוללת,

הטוב הכללי

המחיר: 8.50 ל"י

כרך שלישי: מוסר הקודש, דרך הקודש

המחיר: 9.50 ל"י

עולת ראייה — סדר תפלה

כרך ראשון: תפלות לימות החול, ראש חודש, חנוכה, פורים,

ברכות

המחיר: — 10 ל"י

כרך שני: תפלות לשבת ומועדים

המחיר: — 10 ל"י

"טפחות"

בנק משכנתאות לישראל בע"מ

משרד ראשי:

תל-אביב, רח' החשמונאים 123, ת.ד. 7070, טל. 39811

חיפה, רח' הנמל 48, ת.ד. 3053, טל. 68177-8

ירושלים, רח' שמאי 6, ת.ד. 2512, טל. 24414-5

הלוואות 597.8 מליון ל"י

הון וקרנות 26.8 מליון ל"י

אגרות חוב 176.8 מליון ל"י

פקדונות 483.3 מליון ל"י

BCI

BANQUE
DE CRÉDIT INTERNATIONAL
GENÈVE

SIÈGE CENTRAL:

9, RUE DU CONSEIL-GÉNÉRAL

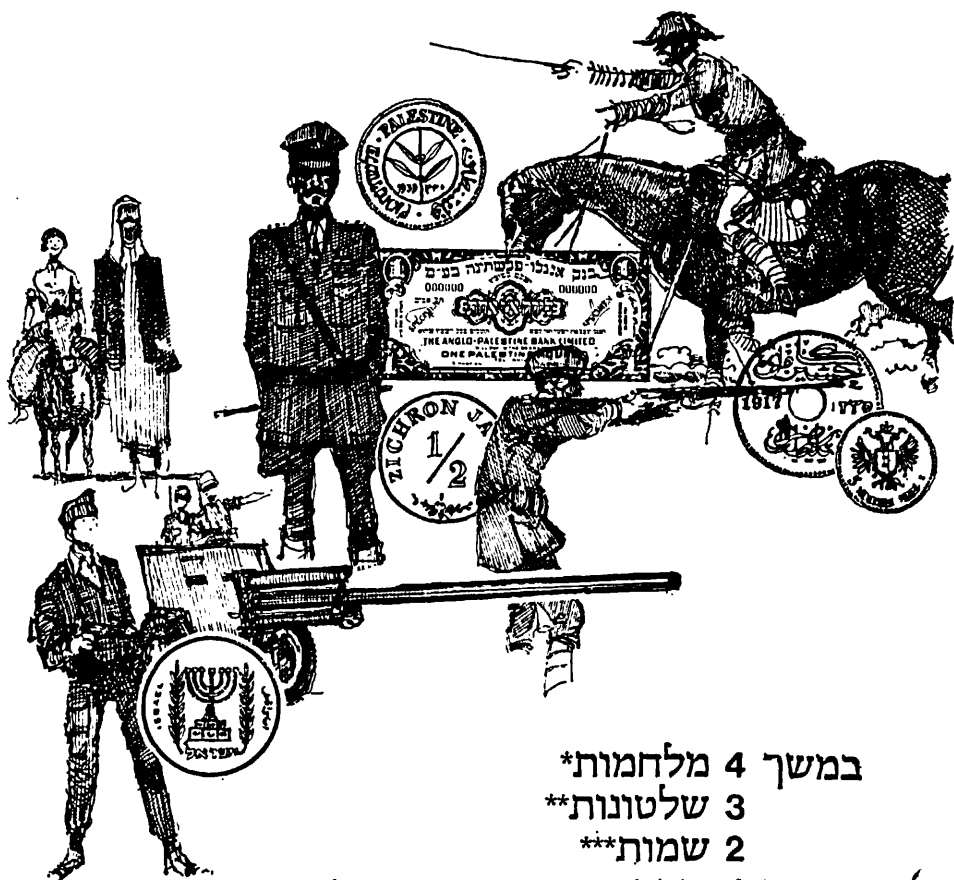
SUCCURSALE "CENTRE-VILLE"

5, RUE DE LA CONFÉDÉRATION

ICB

INTERNATIONAL CRÉDIT BANK, GENÈVE

LONDON BRANCH: 128-9 CHEAPSIDE E.C. 2

במשך 4 מלחמות*
3 שלטונות**
2 שמות***

בנק 1 שרת ברציפות ובנאמנות את לקוחותיו
בארץ זו. אם אינך נמנה עדיין עם לקוחותינו,
מדוע לא תצטרף אליהם עתה?

לקוחות חדשים אתקבלים תמיד בהכרה

בנק לאומי לישראל בע"מ

מלחמת העולם הראשונה, מלחמת העולם השנייה, מלחמת השחרור, מבצע סיני, ייחשלוטון הטורקי,
המנדט הבריטי, מדינת ישראל, בנק אנגלו-פלשתינה בע"מ, בנק לאומי לישראל בע"מ

□

שולם
ירושלים
408